

Voetbal is Oorlog:

*Het Duitslandbeeld van de Nederlandse dagbladen rondom voetbalwedstrijden
in de periode 1956-2012*

Masterscriptie Geschiedenis 2015/2016

Specialisatie: Political Culture and National Identities

Door: Joost van Leeuwen : 1735306

Universiteit Leiden

Begeleider: Dr. B.E. van der Boom

Tweede lezer: Dr. P.G.C. Dassen

Inhoudsopgave

<i>Inleiding</i>	<i>p. 3-11</i>
<i>Hoofdstuk I: De Nederlands – Duitse relaties en De Oorlog in herinnering</i>	<i>p. 11-23</i>
<i>Hoofdstuk II: De jaren vijftig</i>	<i>p. 24-31</i>
<i>Hoofdstuk III: De jaren zestig</i>	<i>p. 31- 33</i>
<i>Hoofdstuk IV: De jaren zeventig</i>	<i>p. 33-42</i>
<i>Hoofdstuk V: De jaren tachtig</i>	<i>p. 43-53</i>
<i>Hoofdstuk VI: De jaren negentig</i>	<i>p. 53-62</i>
<i>Hoofdstuk VII: De jaren 2000-2012</i>	<i>p. 63-71</i>
<i>Conclusie</i>	<i>p. 72-74</i>
<i>Literatuurlijsten</i>	<i>p. 75 -</i>

Inleiding

De laatste jaren vertoont de politiek-psychologische relatie tussen Nederland en Duitsland positieve ontwikkelingen. Er lijkt haast geen sprake meer te zijn van grote gevoelens van vijandigheid of argwaan onder de Nederlandse bevolking en de Nederlandse beleidsmakers ten aanzien van haar oosterburen.¹ Binnen de historiografie is er zonder twijfel voldoende over deze ontwikkelingen geschreven. De onderzoeken van de laatste helft van de 20ste eeuw hebben naar mijn mening echter een interessant aspect van de maatschappij buiten beschouwing gelaten: sport/voetbal. Friso Wielenga, een autoriteit op het gebied van de geschiedenis van de Nederlands-Duitse betrekkingen, heeft een uitgebreid boek geschreven over de (vooral politieke) relaties tussen de twee landen in de tweede helft van de 20ste eeuw. In dit werk ligt de nadruk op (Nederlandse) publieke opinie, opiniestukken in de Nederlandse dagbladen en officiële relaties tussen beide overheden. Voetbal passeert tevens de revue, maar in een mate die niet getuigt van uitgebreid onderzoek. Bij de sentimenten die rondom deze wedstrijden voorkomen, zo oppert Wielenga, gaat het immers niet specifiek om de anti-Duitse gevoelens. Veel meer zijn deze sentimenten een uiting van een klein land dat behoefte heeft aan een ‘plezierige bevestiging van het wij-gevoel’.²

Een ‘plezierige bevestiging van het wij gevoel’, zoals geformuleerd door Wielenga, is echter ietwat kort door de bocht. In de internationale literatuur over het onderwerp wordt namelijk ook wel gesproken over voetbals als ‘civil religion’. Nationale voetbalwedstrijden zijn, kort geformuleerd, niet alleen een uiting van saamhorigheid, ze creëren deze saamhorigheid ook. De media, zo hebben diverse auteurs aangetoond, hebben een vooraanstaande rol bij het beïnvloeden van de nationalistische gevoelens van de supporters (en dus de bevolking).³ Een complete natie ‘verzamelt’ zich rond

¹ Jacco Pekelder, *Nieuw Nabuurschap. Nederland en Duitsland na de val van de muur*, (Amsterdam, 2014) 157-160.

² Friso Wielenga, *Van Vijand tot Bondgenoot. Nederland en Duitsland na 1945*, (Amsterdam, 1999) 382-385.

³ Ilan Tamir, “The Decline of Nationalism among Football Fans”, *Television & New Media*, Vol.15, No.8 (2014) 741-745.

de nationale vlag. Nationale sporters worden nationalistische iconen. Het is, sinds de jaren tachtig, de beste gelegenheid voor naties om saamhorigheid te creëren.⁴

Het doel van dit onderzoek is om te onderzoeken of, en in welke mate, de Tweede Wereldoorlog een rol heeft gespeeld, of nog altijd speelt, bij de vijandige gevoelens van de Nederlandse dagbladen ten opzichte van de Duitsers rondom de onderlinge voetbalwedstrijden. Het is overduidelijk dat de oorlog een belangrijke rol heeft gespeeld bij de onderlinge relaties tussen Nederland en Duitsland in de tweede helft van de 20ste eeuw op maatschappelijk gebied (buiten het voetbal om). Op de vraag of de oorlog van doorslaggevend belang is geweest bij het ‘vijandbeeld’ van het nationale Duitse voetbalteam moet deze scriptie uiteindelijk een bevredigend antwoord kunnen bieden.

Mijn centrale onderzoeksvraag heb ik dan ook als volgt geformuleerd: *hoe heeft het Duitslandbeeld van de Nederlandse dagbladen, zoals de dagbladen dit uitten rondom de voetbalwedstrijden tussen de twee landen, zich ontwikkeld in de jaren 1956-2012 en in welke mate heeft dit Duitslandbeeld met de Tweede Wereldoorlog te maken?*

In 1993 toonde de beruchte ‘Clingendael enquête’ namelijk aan dat maar liefst 56% van de Nederlandse jongeren, gemeten over 52 scholen verspreid over Nederland, zeer negatief over Duitsland dachten. De jongeren zagen Duitsers als een ‘oorlogszuchtig’ volk, gemotiveerd om de wereld te overheersen.⁵ De ‘enquête’ vermeldt bovendien dat de animositeit rondom de voetbalwedstrijden tussen Nederland en Duitsland is ontstaan in de jaren zestig, omdat in dit decennium veel zaken over de oorlog naar bovenkwamen. Vooral onder de ouder wordende generatie en de ‘tweede’- generatie oorlogsslachtoffers zou dit het geval zijn.⁶ Een dergelijke stelling is nog niet eerder voldoende onderzocht. Bovendien refereert ditzelfde rapport aan een andere enquête die in 1990 voor de voetbalwedstrijd tussen beide landen werd gehouden: samen met de ouderen (boven de vijftig) waren het de jongeren tussen de 15 en 29 jaar die het

⁴ Eric Hobsbawm, *Nations and Nationalism since 1780: Programme, Myth, Reality*, (Cambridge, 1992).

⁵ Lútsen B. Jansen, *Bekend en onbemind. Het beeld van Duitsland en Duitsers onder jongeren van vijftien tot negentien jaar*, (Den Haag, 1993).

⁶ Ibidem.

meest negatief over de Duitsers dachten.⁷ De beide overheden beschouwden dit dan ook als een verontrustende ontwikkeling.⁸ Het rapport toont echter ook aan dat van alle respondenten slechts 1% haar oordeel baseerde over zijn/haar ervaringen rondom voetbalwedstrijden der beide landen. Het rapport noemt dat opvallend omdat de wedstrijd uit 1988 (Nederland versloeg daar Duitsland in de halve finale van het Europees Kampioenschap) in de pers omschreven zou zijn als een bevrijding van de trauma's die in de oorlog en in 1974 (waarin Nederland de finale van het Wereld Kampioenschap van Duitsland verloor) waren opgelopen. 18% van de respondenten baseerden hun antwoord op de oorlog (1ste of 2de wereldoorlog) en 20% op basis van het toegenomen rechts extremisme in Duitsland (een ontwikkeling waar ik later nog op terug kom).⁹ Deze scriptie gaat de twee stellingen van het Clingendael rapport verder onderzoeken en uiteindelijk bevestigen of ontkrachten. Kan er bijvoorbeeld, op basis van mijn onderzoek, wel gesteld worden dat de gevoelens van animositeit zijn ontstaan in de jaren zestig, of dat de gewonnen wedstrijd uit 1988 door de pers beschreven werd als een bevrijding van het 'oorlogstrauma'? Maar, belangrijker nog, is de oorlog werkelijk de bron van de bijzondere animositeit rondom de voetbalwedstrijden, of is dit wellicht een cliché en spelen andere zaken een belangrijkere rol?

Kim Molendijk, studente aan de UvA, heeft in 2012 een vergelijkbare masterscriptie (geschiedenis/Duitslandstudies) geschreven waar een soortgelijk onderzoek aan vooraf ging. Haar scriptie stond echter specifiek in het teken van de WK-finale uit 1974.¹⁰ Een ander belangrijk verschil tussen haar werk en deze scriptie, behalve de tijdsafbakening, is onze opvatting over de rol van dagbladen en de specifieke sportsecties: Molendijk ziet deze als actoren die de meningen van Nederlandse supporters actief beïnvloeden, en zij onderzoekt dan ook in hoeverre dit gebeurde.¹¹ Hoewel ik deze constatering niet per definitie wil verwerpen, beschouw ik de functie

⁷ Lútsen B. Jansen, *Bekend en onbemind*.

⁸ Pekelder, *Nieuw Nabuurschap*, 28-32.

⁹ Lútsen B. Jansen, *Bekend en onbemind*.

¹⁰ Kim Molendijk, *Opa's Fiets en de Mythe van '74: een analyse van het Duitslandbeeld in Nederland en op de Nederlandse sportpagina's*. (Amsterdam, 2012).

¹¹ *Ibidem*.

van kranten in deze scriptie meer als spreekbuis van de Nederlandse bevolking. Met andere woorden: de functie en interpretatie van de dagbladen ligt in mijn scriptie meer in het representatieve kader dan in het meningsvormende kader, hoewel kranten over het algemeen beide functies vervullen.

In dit onderzoek is aandacht geweest voor diverse Nederlandse dagbladen in de periode 1956-2012. In mijn selectie voor deze dagbladen heb ik geprobeerd een zo representatief mogelijk beeld naar voren te krijgen door simpelweg de grotere van de dagbladen te selecteren. Op deze manier heb ik geprobeerd de kansen van een te eenzijdig en ideologisch gekleurd beeld te minimaliseren. Immers, De Volkskrant en De Telegraaf hebben in de 20ste eeuw Duitslandbeelden aan de dag gelegd die nogal verschilden. In de jaren zeventig, bijvoorbeeld, was er een golf van kritiek in de Nederlandse maatschappij over het functioneren van de Bondsrepubliek als democratie. Dergelijke kritieken waren vooral te horen vanuit de linkerkzijde van het politieke spectrum (veelal ingegeven door sympathieën voor de socialistische DDR) en hierdoor het sterkst aanwezig in het linksgeoriënteerde De Volkskrant.¹²

Mijn keuze is gevallen op De Telegraaf (rechterzijde van het politieke spectrum), De Volkskrant (linkerkzijde van het politieke spectrum en oorspronkelijk katholiek), Trouw (midden/neutral, hoewel oorspronkelijk antirevolutionair en protestants.) en Het Parool.¹³ Trouw was de eerste jaren na haar oprichting in 1943 verboden door de Duitsers en alom bestempeld als ‘verzetkrant’. Het Parool ontstond in het illegale perscircuit van Nederland tijdens de bezettingstijd. Hoewel het officieel geen landelijke krant is, is het zeker interessant om deze ‘onafhankelijke socialistische’ krant bij het onderzoek te betrekken, juist omdat het een ‘regionaal’ dagblad is afkomstig uit de hoofdstad. Gezien de diversiteit aan kranten ben ik er van overtuigd dat ik een voldoende representatief onderzoek kan doen naar de Duitslandbeelden die gerelateerd zijn aan de oorlog in de Nederlandse dagbladen. Eerdere onderzoekers hebben een soortgelijke methode gehanteerd. Ook deze auteurs kozen voor De

¹² Wielenga, *van vijand tot bondgenoot*, 325-328.

¹³ Regina van der Hoeven, *Het succes van een kwaliteitskrant: de ontstaansgeschiedenis van NRC Handelsblad*, (Amsterdam, 2012)

Telegraaf en De Volkskrant, die respectievelijk de eerste en derde plaats bezitten in de landelijke oplagecijfers. Ook zij bestudeerden overigens de Duitslandbeelden die uit deze kranten afgeleid konden worden. Deze Duitslandbeelden behelsden echter ‘waardeoordelen over een aantal aspecten van de Westduitse binnenlandse, buitenlandse, en economische politiek’.¹⁴ Ik heb uitsluitend gekeken naar de dagbladedities rondom de voetbalwedstrijden. Zowel op de dag zelf (want daar staan de voorbeschouwingen) als op de dag erna (de nabeschouwingen) heb ik de complete kranten doorgebladerd.

Nederland en Duitsland hebben elkaar in de periode 1945-2012 25 keer ontmoet. Ik heb, zoals verklaard, gebruik gemaakt van vier verschillende kranten, waarbij elke krant dus twee dagen per wedstrijd (voor en -nabeschouwing) bestudeerd is. Dit betekent dat ik in totaal 200 dagbladedities heb onderzocht in de Koninklijke Bibliotheek in Den Haag. Het doel van dit onderzoek is om te achterhalen in welke mate de Tweede Wereldoorlog een rol heeft gespeeld bij het formuleren van de Duitslandbeelden van mijn geselecteerde kranten. Daarom heb ik logischerwijs gelet op typering die aan de oorlog refereren. Maar, deze typering verschilt nog al eens van aard: de ene keer sprak men over ‘mof’, terwijl de andere keer de referentie met ‘bombardementen en kanonskogels’ (deze gelden beide als term voor doelkansen) minder expliciet aanwezig was. Het uiteindelijke oordeel over een mogelijke afkomst (van de bewoording) uit de oorlog zal ik steeds helder proberen te beargumenteren.

Berichten over de uitslagen van wedstrijden bleven in de meeste gevallen beperkt tot voetbaltechnische aspecten van de wedstrijd (vooral in de jaren ’50 en ’60 was het gebruikelijk om deze minutieus te ‘verslaan’). Aangezien een voorbeschouwing gaat over een wedstrijd die nog niet gespeeld is, maar toch belangrijk genoeg werd geacht om een complete pagina te beslaan, is het logisch dat hier het meeste ruimte is voor zaken buiten de werkelijke wedstrijd om. Hier worden facetten als historie (onderlinge ontmoetingen), sfeer, verwachtingen, interviews met spelers en trainers en andere randzaken (die niet per definitie direct met de wedstrijd te maken hebben) uitgebreid

¹⁴ Jürgen C. Hess en Friso Wielenga, *Duitsland in de Nederlandse pers – altijd een probleem? Drie dagbladen over de Bondsrepubliek 1969-1980*, ('s-Gravenhage, 1982) 7-10.

uiteengezet. Over het algemeen bleken de voorbeschouwingen een rijkere bron van anti-Duitse sentimenten dan de nabeschouwingen, hoewel ook de nabeschouwingen meer dan eens nuttige opmerkingen opleverden.

Zoals ik al vertelde speelden het Nederlands elftal en de *Manschaft* tussen 1956 en 2012 25 keer tegen elkaar. Geen enkele van deze wedstrijden zal in deze scriptie worden overgeslagen, maar het zal de lezer opvallen dat sommige wedstrijden wel extra aandacht krijgen. Zo heeft de finale van WK-1974 bijvoorbeeld grote indruk gemaakt op het collectieve geheugen van de Nederlandse voetbalsupporters en tevens grote invloed gehad op formuleringen van toekomstige Duitslandbeelden.¹⁵ In het kader daarvan is het van essentieel belang om de wedstrijd zelf op een uitgebreidere manier te analyseren dan bij veel andere wedstrijden het geval is (Kim Molendijk, hierboven reeds genoemd, wijdde er zelfs een complete scriptie aan). Andere voorbeelden van dergelijke wedstrijden komen uit de jaren 1988 en 1990. In de desbetreffende hoofdstukken zal ik nader verklaren waarom deze van groot belang waren. Dat ik heb gekozen voor de edities van de wedstrijddag en de dag na afloop wil natuurlijk niet zeggen dat er verder niets over Duitsers werd gemeld door deze kranten. Maar, er vanuit gaande dat vijandige sentimenten rondom de daadwerkelijke voetbalwedstrijden tot hun hoogtepunt kwamen, kan ik stellen dat deze twee dagen een voldoende algemene indruk van de Duitslandbeelden van de vier kranten geven.

Toch is enige nuance met betrekking tot mijn eigen onderzoek hier wel gepast. Een ‘algemene indruk’ is op basis van de voorbeschouwingen en nabeschouwingen zeker mogelijk. Maar, ik kan op basis van alleen deze edities natuurlijk geen sluitende uitspraken doen over de algemene opvattingen van de kranten over Duitsers. Daarvoor had ik alle edities van alle vier de kranten moeten onderzoeken in hetzelfde tijdsbestek. Want ook in de weken naar aanloop van de wedstrijden tussen Nederland en Duitsland was natuurlijk wel wat te vinden over het onderwerp (vooral rondom de grotere toernooien). Een scriptie biedt hier simpelweg geen tijd en ruimte voor.

¹⁵ Auke Kok, *1974: Wij waren de besten*, (Amsterdam, 2014) 359.

De hoofdstukken met de voetbalwedstrijden zullen op chronologische wijze naar decennium ingedeeld worden. Jacco Pekelder, Chris van der Heijden, Rob van Ginkel en Friso Wielenga maken namelijk allen gebruik van deze periodisering. De vier auteurs zullen veelvuldig gebruikt worden in het eerste hoofdstuk van deze scriptie, alwaar de dynamiek van de herinnering aan de oorlog in de maatschappij (buiten het voetbal om) centraal staat.

Jacco Pekelder heeft een boek geschreven over het nieuwe nabuurschap tussen Nederland en Duitsland, waarbij de voormalig medewerker van het Duitsland Instituut (Amsterdam) aangeeft dat de moeizame band tussen de twee landen een fenomeen uit het verleden is. Nederland en Duitsland zijn inmiddels hard op weg om goede burenen te worden. Chris van der Heijden heeft een veelbesproken werk geschreven over de nasleep van de Tweede Wereldoorlog in Nederland. Deze historicus (hij studeerde geschiedenis in Utrecht en geeft daar tegenwoordig ook les op de School voor Journalistiek) zou volgens critici (waaronder veel historici) een zwak verantwoord werk hebben geschreven. Er wordt van der Heijden verweten (onder andere) zijn bronnen onzorgvuldig geselecteerd en geïnterpreteerd te hebben.¹⁶ Toch maak ik meerdere malen gebruik van zijn werk omdat het mij niet zozeer om de oordelen van de auteur gaat, maar meer om de gebeurtenissen die hij behandelt. Deze geven op zich al aan dat de oorlog een belangrijke rol speelt in de Nederlandse maatschappij. Hoe van der Heijden precies zijn bronnen heeft geïnterpreteerd is voor mij daarom van minder belang.

Rob van Ginkel, universitair hoofddocent aan de Universiteit van Amsterdam, schreef een werk over de herdenkingscultuur in Nederland, waarbij de Tweede Wereldoorlog centraal staat. In *Rondom de Stilte* (2011) geeft de auteur uitstekende overzichten over de conjunctuur van het herdenken. Vooral in empirisch opzicht is dat voor deze scriptie interessant. Monumenten zijn immers telbaar en geven (mede) daardoor een interessant beeld over de fluctuaties van de ‘populariteit’ van de oorlog in de

¹⁶ James Kennedy en Pieter Romijn, *Bijdragen en Mededelingen betreffende de Geschiedenis der Nederlanden (BMGN)*, Vol. 128, No. 2 (2013) 71-72.

maatschappij. Friso Wielenga, een andere auteur die in deze scriptie meerdere keren geciteerd wordt, heeft diverse boeken geschreven over de politieke betrekkingen tussen Nederland en Duitsland. In *Van Vijand Tot Bondgenoot* (1999) heeft de historicus (en expert op het gebied van de Nederlands – Duitse geschiedenis) vooral oog voor het geopolitieke aspect van de relatie tussen de twee landen. Ook in dit werk en binnen dit gebied van de maatschappij is het mij duidelijk geworden dat de betrekkingen tussen beide landen zeer moeizaam zijn verlopen in de tweede helft van de 20ste eeuw. Hier kom ik later uiteraard nog uitgebreid op terug.

Uiteindelijk moet mijn scriptie bijdragen aan de bredere onderzoeken die al gedaan zijn over de ‘normalisering’ van de betrekkingen van Nederland en Duitsland na de Tweede Wereldoorlog. Buiten de maatschappijbrede ontwikkelingen om, zoals geschetst door Wielenga, Pekelder, van der Heijden en van Ginkel, zal ik proberen te toetsten of de (eventuele) anti-Duitse stemming van de maatschappij overeenkomt met hetgeen de sportsecties van de dagbladen omtrent de voetbalwedstrijden over de Duitsers schreven. Elk decennium heeft met betrekking tot de herinnering aan de oorlog natuurlijk haar eigen kenmerken. Ik zal daarom telkens aan het einde van een decennium aangeven in hoeverre deze overeenkwamen met ontwikkelingen in de maatschappij, zoals ik deze in het eerste hoofdstuk zal beschrijven.

In deze scriptie zal ik binnen het voetbal stevast over ‘Duitsland’ spreken. Dit moge misschien onjuist klinken gezien de bestaande deling van Oost en West in de desbetreffende periode, maar in de Nederlandse dagbladen sprak men grotendeels over ‘Nederland - Duitsland’ en niet Nederland - de Bondsrepubliek. Zelfs toen in 1974 de DDR mee deed aan het wereldkampioenschap sprak men enerzijds over de ‘DDR’ en anderzijds over ‘Duitsland’. Wellicht, maar dat zou een ander onderzoek kunnen uitwijzen, is dat het resultaat van het feit dat het makkelijker is om de eigen identiteit te benadrukken in contrast met ‘de Duitser’ zoals een Nederlander die uit de oorlog kent, in tegenstelling tot een ‘West Duitser’, die het product is van een politieke constructie die stamt van na de oorlog. Wellicht had ‘de Nederlander’ behoefte aan een benoeming van ‘de Duitser’ omdat dit associaties opbracht met het

verleden en zich inderdaad, zoals Wielenga aangaf, beter zou lenen als middel om de eigen identiteit te versterken. Het creëren van een gezamenlijke vijand is een klassiek fenomeen in de sportwereld en zeer bevorderlijk voor de nationale eendracht.¹⁷

Hoofdstuk I: De Nederlands – Duitse relaties en De Oorlog in herinnering

Over het algemeen kunnen de late jaren veertig en het daaropvolgende decennium getypeerd worden als jaren van ‘normalisering’ van de officiële betrekkingen tussen de Bondsrepubliek en Nederland. Of, misschien beter, als jaren van ‘geblokkeerde normalisering’, zoals Wielenga het prefereert te noemen.¹⁸ Deze dubbelzinnig term komt voort uit de evenzo dubbelzijdige houding van de Nederlandse overheid en bevolking jegens de oosterburen. Enerzijds was er het besef dat Nederland niet zonder het nieuwgevormde West- Duitsland kon, maar anderzijds drukte het oorlogsverleden nog een te groot stempel op het bewustzijn om van werkelijke normalisering te kunnen spreken. Het bleek al snel dat het van essentieel belang was voor Nederland om de economische banden met de Bondrepubliek te herstellen teneinde de eigen (grotendeels) geruïneerde economie uit het slop te trekken. Uit een enquête van NIPO uit 1947 kwam dit beeld overduidelijk naar voren wanneer de ondervraagden de volgende vraag voorgelegd kregen: ‘vindt U dat ons land, net als voor de oorlog, weer handel met Duitsland moet gaan drijven en economisch samenwerken of moeten wij dat niet doen?’ 77% gaf een bevestigend antwoord, 11% stemde ‘nee’ en 12% had geen mening.¹⁹

Deze constatering, in combinatie met de grote behoefte aan een Duitse schuldbekentenis in immateriële en economische zin (herstelbetalingen) en de oorlog die nog vers in het geheugen lag, maakten het voor de Nederlandse overheid niet eenvoudig om een eenduidig beleid ten opzichte van Duitsland te formuleren. De

¹⁷ Auke Kok, 1988: *Wij hielden van Oranje*, (Amsterdam, 2008)

¹⁸ Wielenga, *van vijand tot bondgenoot*, 215.

¹⁹ Nederlands Instituut voor de Publieke Opinie (NIPO), NIPO bericht nr. 82, 5.2.1947.

schadevergoeding vanuit de Bondrepubliek diende bovendien niet dusdanig hoog te zijn dat hiermee een ‘tweede Versailles’ gecreëerd werd, waarbij de vrees bestond dat de Duitse bevolking uit onvrede over de te hoge betalingen zou radicaliseren en wellicht weer een ander populistisch en autoritair figuur in de armen zou nemen. De betalingen diende fair en rechtvaardig te zijn. Om een ‘tweede Versailles’ te voorkomen diende Duitsland in de invloedssfeer van het Westen (met behulp van de NAVO en Europese Gemeenschap) te worden gehouden. Alleen op deze manier, zo redeneerde men in Den Haag, Washington, Londen en Parijs, kon Duitsland als het ware een gecontroleerd herstel realiseren, zonder daarbij eventueel weer ‘te sterk en te gevaarlijk’ te worden. Daarom diende het Westen van begin af aan positief te staan tegenover normalisering van de relaties met de Bondrepubliek, zonder daarbij overigens compleet af te willen zien van de schuldbekentenissen.

De jaren vijftig vallen te typeren als jaren van langzame toenadering van beide regeringen. De eerste tekenen van ontspanning der betrekkingen speelden zich af rond de grensgebieden. Verschillen ten aanzien van cultuur en taal waren hier traditioneel minder dan in de rest van het land en bovendien was de behoefte aan een snel herstel van de handelsbetrekkingen essentieel. In 1950 waren er bijvoorbeeld al gesprekken op regionaal niveau geweest tussen diversen voetbalbonden die het belang van een voorspoedig herstel van de contacten benadrukten.²⁰

In het jaar 1957 kwam een eerste Duitse bezoek naar Nederland. Dit was een culturele delegatie, dat naar aanleiding van de oprichting van het ‘Genootschap Nederland – Duitsland’ (1953) een bezoek bracht. Een cultureel verdrag werd tussen beide partijen gesloten in 1961. Nederland behoorde tot de laatste groep in Europa die instemde met een dergelijk verdrag. België, Frankrijk, Italië, Engeland en Griekenland waren de Nederlanders al voorgegaan. Den Haag was zich kennelijk bewust van het belang van een herstel van de betrekkingen, maar wilde dit tevens in eigen tempo doen en de jaren ’50 werden hier kennelijk nog wat te vroeg voor geacht.²¹ Omstreeks deze jaren was er ook binnen de Nederlandse overheid (en andere Europese mogendheden) een

²⁰ Wielenga, *van vijand tot bondgenoot*, 297.

²¹ *Ibidem*, 291.

bepaalde mate van onzekerheid over de wederopbouw van de (west) Duitse defensie. Hierbij kwam tevens het Nederlandse dilemma naar voren: Duitsland moest sterk worden in de toekomst, maar niet zo sterk dat het, net als in de jaren veertig, half Europa onder de voet kon lopen. De jaren vijftig, maar ook daarna, zouden in het teken staan van het vinden van een balans tussen een Duitse defensie die net sterk genoeg was om de verdedigingslinie van Europa te verstevigen tegen het communistische gevaar, maar juist niet sterk genoeg was om in het offensief te treden.²²

Chris van der Heijden noemt in *Dat Nooit Meer* (2011) het jaar 1957 als ‘markeringspunt’ waarna de sfeer (lees: de herinneringen aan de oorlog) veranderden. Niet langer was het verhaal over een strijdende collectieve Nederlandse bevolking tegen de bezetter dominant. De belangstelling voor de verschillende interpretaties van de oorlog namen toe. Niet langer leek de bevolking genoeg te nemen met de klassieke nationalistische interpretatie van dat specifieke gedeelte van de vaderlandse geschiedenis. Bij deze nationalistische interpretaties was nauwelijks ruimte voor de gruwelijkheden van de oorlog. Vandaar ook dat Chris van der Heijden de periode van de jaren vijftig heeft gekenschetst als een periode van ‘suggestieve omgang’ met de oorlog: er werd wel over gesproken, maar dit gebeurde achter de eigen voordeur en ging zeker niet van ganser harte.

Van der Heijden heeft een bepaalde periodisering ontwikkeld waarin de herinneringen aan de oorlog door de Nederlandse bevolking bepaalde kantelpunten heeft gekend. De eerste fase, die van het grote nationalistische verhaal, duurde volgens hem van 1944 tot 1949. Fase twee liep van 1950 tot 1960 en de derde fase begon na dat jaar en duurde volgens van der Heijden voort tot 1989.²³ Het verschil tussen de eerste en tweede fase valt volgens deze historicus vooral te merken aan de duidelijkheid: de eerste fase was ‘wild, chaotisch, luidruchtig maar duidelijk.’ De tweede fase, daarentegen, was onduidelijk. De omgang met de oorlog valt in die jaren te typeren als ‘voorzichtig, zoekend en aarzelend.’ De Holocaust, nu een verhaal dat in dezelfde

²² Wielenga, *van vijand tot bondgenoot*, 52-56.

²³ Chris van der Heijden, *Dat nooit meer: De nasleep van de Tweede Wereldoorlog in Nederland*, (Amsterdam/Antwerpen, 2011) 182-185.

adem met de Tweede Wereldoorlog genoemd wordt en zelfs het dominante aspect van de herinnering is geworden (maar dat pas later), werd in de jaren vijftig ‘nauwelijks aangeraakt.’²⁴ De Nederlandse bevolking, zo zou men kunnen zeggen, was in de jaren vijftig aldus zoekende naar de juiste manier om de oorlog te herdenken. Rob van Ginkel merkt echter terecht op, dat periodisering van herinneringsprocessen bijzonder moeilijk, zo niet onmogelijk is. Veranderingen en verschuivingen geschieden volgens hem te geleidelijk om duidelijke breuklijnen te signaleren.²⁵ Met het oog op de overzichtelijkheid, juist in deze scriptie, is het praktischer om wel van een dergelijke periodisering gebruik te maken. De voetbalwedstrijden van het Nederlands elftal zijn op deze manier namelijk eenvoudiger te ordenen en bovendien hanteren zowel Wielenga en van der Heijden een duidelijke fasering van de geschiedenis van Nederland -Duitse betrekkingen en de herinneringen aan de oorlog.

1957, om de periodisering te hervatten, was volgens van der Heijden een zeer belangrijk jaar voor de herinnering aan de oorlog. Het was het jaar waarin vele Nederlanders de voorstelling over Anne Frank bezochten in de theaters en haar dagboek massaal lazen. Het gebeurde in een periode waarin de Jodenvervolgung al steeds meer onder de publieke aandacht aan het komen was, maar volgens van der Heijden was 1957 de breuklijn. Tot dit jaar was het volgens de auteur niet gebruikelijk om openlijk over de Shoah spreken. Het dagboek (en de theatervoorstelling) van Anne Frank zouden hier (onder andere) verandering in brengen. Ook de historische roman van Marga Minco, *het bittere kruid*, dat ook over de Jodenvervolgung ging, verscheen datzelfde jaar. Vandaar dat van der Heijden het jaar 1957, voor Nederland, als een kentering in de herdenking van de oorlog noemt.²⁶

In het kader van het herstel tussen de bredere maatschappelijk relaties van Nederland en Duitsland waren de jaren zestig een bewogen periode. Duitsland kende vanaf 1963 een nieuwe bondskanselier in de persoon van Ludwig Erhard. Zijn voorganger, Konrad Adenauer, voerde nog een buitenlandse politiek die grotendeels georiënteerd was op Frankrijk. Nederlandse politici vreesden het gevaar van een te nauwe

²⁴ Van der Heijden, *Dat nooit meer*, 183.

²⁵ Rob van Ginkel, *Rondom de stilte: herdenkingscultuur in Nederland*, (Amsterdam, 2011) 26-27.

²⁶ Van der Heijden, *Dat nooit meer*, 292-305.

samenwerking tussen beide Europese grootmachten. Deze samenwerking zou namelijk kunnen resulteren in een dominantie van Frankrijk en Duitsland in Europa waardoor de kleinere landen, waaronder Nederland, weinig tot niets meer te vertellen hadden. De regering in Den Haag had ontwikkelingen in die richting dan ook met argusogen aangezien en gedwarsboomd waar mogelijk. De Verenigde Staten konden hier effectief tegengewicht aan bieden en het was dan ook van belang om te zorgen, of althans te stimuleren, dat Duitsland binnen de invloedssfeer van de Verenigde Staten kwam en bleef. Met de aantreding van Erhard, alsmede van zijn minister van buitenlandse zaken Gerhard Schröder, veranderde de Bondrepubliek van richting: van begin af aan erkenden en benadrukten beide heren dat een goede Duits-Amerikaanse relatie van essentieel belang was voor de veiligheid van West-Duitsland. De Nederlandse regering was uiterst tevreden en enigszins opgelucht met deze koerswijziging, en in maart 1964 kwam Erhard als eerste Duitse bondskanselier na de oorlog naar Nederland voor een officieel staatsbezoek.²⁷

In 1969 volgde hierop het officiële bezoek van de bondspresident, Gustav Heinemann. Aanvankelijk waren er vanuit de Nederlandse samenleving negatieve geluiden te horen met betrekking tot dit bezoek. De bondspresident zou namelijk een bezoek brengen aan een aantal gevoelige plaatsten van het verleden in relatie tot de Tweede Wereldoorlog: de Hollandsche Schouwburg, het Nationaal monument en de Laurenskerk in Rotterdam. Heinemann slaagde echter met vlag en wimpel door in woord en gebaar het boetekleed aan te trekken, zijn afschuw over de misdaden uit te spreken en zich begaan te tonen met het lot van slachtoffers. Zowel de Nederlandse als de Duitse pers berichtten positief over het staatsbezoek en mede door dit resultaat kan het jaar 1969 gezien worden als bezegeling van de normalisering van de bilaterale betrekkingen. Buiten het herstel van de officiële betrekkingen van beide landen vertoonde de Nederlandse samenleving echter ook tekenen van een minder voorspoedige normalisering.

Een van de episodes uit de jaren zestig waaruit ogenschijnlijk duidelijk werd dat de oorlog nog altijd gevoelig lag voor de Nederlandse bevolking was het huwelijk tussen

²⁷ Wielenga, *van vijand tot bondgenoot*, 108-110.

prinses Beatrix en haar partner Claus von Amsberg op 10 maart 1966. Delen van de Nederlandse samenleving reageerden heftig op het nieuws van de verloving. De Nederlandse pers was overwegend negatief, Claus' voornamen dienden na naturalisatie 'vernederlandst' te worden en de toekomstige prins werd door een aantal onderzoekers grondig onderzocht met betrekking tot zijn oorlogsverleden. Zowel zijn oorlogsverleden als zijn functioneren na de oorlog spraken echter in het voordeel van Claus. De toekomstige prins der Nederlanden bleek 'schoon' en kon op geen enkele manier met het nazisme in verband gebracht worden. Zoals bekend verliep de plechtigheid echter bijzonder onrustig met de nodige ongeregelheden in de Nederlandse hoofdstad, ondanks Claus' 'schone' verleden.²⁸

Het is echter van belang om verder te kijken dan alle negatieve geluiden die vanuit de maatschappij rondom dit huwelijk losgebarsten waren. In de zomer van 1965 heeft NIPO namelijk een enquête afgenomen bij een aantal Nederlanders over de voltrekking van het huwelijk tussen Beatrix en Claus en de vraag aan hen gesteld wat zij hier van vonden. Begin juli oordeelde maar liefst 81% van de ondervraagden 'positief' en slechts 11% stond negatief tegenover het huwelijk (de overige 8% had geen mening).²⁹ Vanuit deze cijfers bezien, waaruit duidelijk blijkt dat het grootste deel van de bevolking niet principieel tegen het huwelijk was, valt er maar één logische conclusie te trekken: de negatieve sentimenten waren afkomstig van een zeer mondige minderheid van de Nederlandse bevolking.

Deze actieve minderheid, vooral georganiseerd door de Provo's, bleek simpelweg van de situatie van Claus' afkomst gebruik te maken om andere ideologische punten van de beweging aan de dag te leggen. Veel meer nog had men moeite met de stijl van de klassieke regeerders, die zo weinig oog leken te hebben voor de wensen van de 'gewone man'. Bovendien was ook het principe van de monarchie andermaal onderwerp van kritiek. Hun eigen, meer diepgewortelde beweegredenen, hadden in de

²⁸ Wielenga, *van vijand tot bondgenoot*, 321-330.

²⁹ NIPO bericht nr. 1063, 22.7.1965.

basis weinig met anti-Duitse gevoelens van doen.³⁰ De massa diende echter in beweging gebracht te worden en de oorlog bleek hier een uitstekend middel toe.

De Provo's zullen echter niet enkel de geschiedenis in gaan als aanjagers van de ongeregelheden omtrent dit huwelijk. Veel meer nog waren zij een van de aanjagers van de culturele revolutie die zich door Nederland (en West Europa) verspreidde in de jaren zestig. Zoals ik hierboven eerder beschreef was een van de speerpunten der beweging het breken met het rigide politieke establishment. De aanhoudende kritiek van de linkse beweging in de jaren zestig bracht niet alleen politieke veranderingen met zich mee, maar veranderde ook de dominante historische cultuur van Nederland. Het nationalistisch en politiek geïnspireerde beeld van de geschiedenis maakte plaats voor een meer pluralistische voorstelling van deze geschiedenis, en meer specifiek van de herinneringen aan en het herdenken van de Tweede Wereldoorlog, zoals Frank van Vree overtuigend uitlegt in zijn bundel *de dynamiek van de herinnering*.³¹ Van Vree betoogt dat vanaf de jaren '60 de nazistische politiek van vervolging en vernietiging meer onder de loep kwam te liggen (zoals ook Chris van der Heijden dit heeft betoogd). De verschrikkingen van de concentratiekampen werden bekender bij een algemener publiek. Het traditionele nationalistische geschiedbeeld, dat in de eerste jaren na de oorlog dominant was geweest, was komen te vervallen en had plaats gemaakt voor het besef van de discontinuïteit van de geschiedenis. De mensheid, met al haar successen op tal van wetenschappelijke en maatschappelijke gebieden, was blijkbaar niet enkel bezig met vooruitgang. De massamoorden uit de Tweede Wereldoorlog hebben dit vooruitgangdenken over de geschiedenis abrupt een halt toegeroepen.

Was de oorlog in de jaren vijftig nog een 'schaduw' geweest die wel altijd aanwezig was, maar te pijnlijk was om over te spreken, vanaf de jaren zestig werd de oorlog 'in toenemende mate een spiegel' die juist opgezocht werd door de mensen. Men wenste er nadrukkelijk over te spreken in het kader van de verwerking.³² De groeiende belangstelling voor de Shoah zorgde er bovendien voor dat de aandacht verschoven

³⁰ Wielenga, *van vijand tot bondgenoot*, 321-330.

³¹ Frank van Vree en Rob van der Laarse. *De Dynamiek van de Herinnering*, (Amsterdam, 2009) 30-35.

³² van der Heijden, *Dat nooit meer*, 329.

werd naar de slachtoffers in plaats van de daders. Het werd steeds duidelijk dat ieder individu zijn eigen herinneringen aan de oorlog had overgehouden.

De jaren zeventig worden door Wielenga gekenmerkt als ‘de erkenning van de DDR’. De beide delen van Duitsland waren sinds 1970 in onderhandeling over verdragen die de onderlinge relaties moesten formaliseren. Deze besprekingen leidden uiteindelijk tot het Duits-Duitse Basisverdrag van 1972. Het werd door Nederland gezien als een ‘stap in de goede richting’, omdat de beide agenda’s van Oost en West in het verleden nog al eens voor conflicten hadden gezorgd. Bovendien was het dan eindelijk een formele herkenning van de DDR als natiestaat door de Bondsrepubliek, en de rest van Europa liet niet lang op zich wachten met het erkennen van de DDR.³³

Met betrekking tot De Tweede Wereldoorlog voltrokken zich in de samenleving emotionele discussies rond ‘de vier van Breda’. Vier nazimisdadigers uit de oorlog verkeerden namelijk nog altijd in Nederlands gevangenschap en de discussie rondom hun eventuele vrijlating is een perfect voorbeeld van hoe oorlogsentimenten nog altijd een (emotionele) rol speelden. De eerste van ‘de vier’ ‘vrijlatingen’, die van Willy Lages, vond plaats in 1966. De voormalige SD-chef had een hartaanval gehad en bovendien bestond er het vermoeden dat hij aan kanker leed. De Nederlandse minister van justitie, Ivo Samkalden (PvdA), handelde op eigen initiatief door de misdadiger gratie te verlenen en naar Duitsland te laten vertrekken, gezien het feit dat hij hoogstwaarschijnlijk spoedig zou komen te overlijden. Achteraf gezien steunden de regeringspartijen het besluit van de minister, maar was het parlement minder tevreden met de beslissing: volgens de parlementariërs bestond er namelijk nog te veel onduidelijkheid over hoe lang Lages nog in leven zou blijven. Wanneer hij immers nog lang door zou leven was de strafonderbreking onterecht geweest, zo oordeelde men. Lages leefde tot 1971, dus vanaf zijn vrijlating nog vijf jaar en in het kader hiervan was de vrijlating dus inderdaad voorbarig geweest. Het maatschappelijke protest bleef enkel beperkt omdat Samkalden aangaf dat het hier om een individuele beslissing ging die voor de resterende gevangenen niet van invloed was.

³³ Wielenga, *van vijand tot bondgenoot*, 157-160.

De discussies over de resterende drie gevangenen liepen bijzonder hoog op in met name het einde van de jaren zeventig en het midden van de jaren tachtig. Steeds weer leverde de eventuele gratiering van de gevangenen hevige debatten op in de Nederlandse maatschappij. Verzetsorganisaties, de regering, rechtsgeleerden, dagbladen en oorlogsslachtoffers (veelal vanuit Joodse hoek) hadden allemaal hun zegje klaar. De gevangenen waren in Nederland ‘symbool komen te staan’ voor al het door Nazi’s aangerichte kwaad.³⁴ De laatste twee Duitse gevangenen werden in 1989 vrijgelaten en stierven nog datzelfde jaar. Joseph Kotälla overleed al tijdens zijn straf in 1979.³⁵

In de ontwikkelingen van de herinnering aan de oorlog, (de dynamiek van de herinnering) kunnen de jaren zeventig (en tachtig) gezien worden als de jaren waarin de ‘opwinding over de oorlog’ een hoogtepunt bereikte. Volgens van der Heijden was de basis hiervoor gelegd door de belangstelling voor het Eichmannproces (aanvang 1961) en de Nederlandse televisieserie *De Bezetting* van historicus Loe de Jong. Voor het eerst had de Nederlandse bevolking, en met name de jongere generatie, ‘beeld’ bij de oorlog. De gruwelijkheden van het naziregime kwamen steeds beter aan het licht, vooral in relatie tot de Jodenvervolging.³⁶ Vanaf de jaren tachtig zou vanwege de groeiende belangstelling voor de Shoah deze een dominante rol komen te vervullen binnen de herinnering aan de oorlog. De Shoah was de gebeurtenis bij uitstek waar een ieder hetzelfde over dacht: het was verschrikkelijk en mocht nooit meer gebeuren. De belangstelling voor de Shoah, de talloze films, boeken, theatervoorstellingen en documentaires maakten dat de Tweede Wereldoorlog in de jaren tachtig ‘booming business’ werd.³⁷ De monumentenhausse, die ontstond aan het einde van de jaren zeventig en nog altijd voortduurt, is hier een teken aan de wand van. De oprichting van oorlogsmonumenten nemen, verhoudingsgewijs, sinds die jaren nog altijd toe in vergelijking tot eerdere decennia. Juist omdat monumenten meetbaar zijn (ze zijn te

³⁴ Rob van Ginkel, *Rondom de stilte: herdenkingscultuur in Nederland*, (Amsterdam, 2011) 126.

³⁵ Wielenga, *van vijand tot bondgenoot*, 261-262.

³⁶ Van Ginkel, *Rondom de stilte*, 26-27

³⁷ van der Heijden, *Dat nooit meer*, 539.

tellen) verlenen zij zich uitstekend om op empirische wijze aan te tonen dat de Tweede Wereldoorlog nog niet uit de Nederlandse maatschappij is verdwenen.³⁸

De jaren tachtig worden tevens gekenmerkt door een ontwikkelingen die zowel voor de betrekkingen tussen Nederland en Duitsland als de ‘dynamiek van de herinnering’ aan de oorlog van belang is geweest: de val van de Berlijnse Muur. Net als in andere Westerse landen oordeelden de Nederlandse media en de Nederlandse politiek hier uiterst gunstig over. Men voelde vooral vreugde voor de DDR burgers. Los van deze vreugde was er echter ook al snel twijfel bij de Nederlandse overheid: waar lag de toekomst van de nieuwe Duitse eenheidsstaat en daarmee de toekomst van Europa? Net als direct na de oorlog koos Den Haag er voor om vooral te zorgen dat Duitsland binnen de NAVO invloedssfeer bleef. Het mocht niet zo zijn dat het nieuwe, herenigde Duitsland buiten de invloedssfeer van het Westen zou komen te vallen. Hoewel Nederland als kleine mogendheid natuurlijk enkel een rol aan de zijlijn kon vervullen en niet van doorslaggevende betekenis heeft kunnen zijn, heeft het deze rol rondom bij de splitsing en hereniging beide keren met verve vertolkt: Duitsland bleef immers binnen de invloedssfeer van het Westen en Den Haag kon in beide gevallen tevreden terugkijken. Overigens neemt dit niet weg dat er altijd bezorgdheid zou blijven bestaan over de Duitse eenwording gedurende de jaren negentig.³⁹

Ten aanzien van de herinnering aan de oorlog speelde de val van de Muur tevens een belangrijke rol, zo schrijft Chris van der Heijden. De Muur was namelijk het laatste grote overblijfsel uit de Tweede Wereldoorlog. De erfenis van de oorlog was altijd aanwezig geweest in het gescheiden bestaan van twee Duitslanden. Zoals van der Heijden aangeeft leek het toentertijd alsof ‘de spoken van het verleden bezworen waren’. Het communisme leek verslagen en het democratische bestel begon zich langzaam maar zeker te verspreiden. De hele wereld leek het westerse samenlevingsmodel te aanvaarden. Dit model had natuurlijk, naast communisme, in nazisme een grote vijand gehad. Voor even leek het alsof ‘oorlog’ een fenomeen van het verleden was en niet meer in het heden of toekomst kon voorkomen.

³⁸ Van Ginkel, *Rondom de stilte*, 30-40.

³⁹ Wielenga, *van vijand tot bondgenoot*, 195-205.

Desalniettemin bleek het vergeten van het fenomeen oorlog, alsmede het vergeten van de Tweede Wereldoorlog, niet zo eenvoudig. De VS stuurden al vrij snel na de val van de muur manschappen naar Koeweit, Afghanistan en Irak en er woedde een hevige oorlog op de Balkan. Volgens van der Heijden was het in deze tijd onvermijdelijk om in gedachten aan de Tweede Wereldoorlog terug te denken, en dit gebeurde dan ook. De nieuwe oorlogen aan het einde van de 20ste eeuw hebben het ‘kompas’ van de Nederlandse bevolking vernietigd. De ultieme leerervaring van de oorlog, met al haar diversiteit, was namelijk: dat nooit meer (eveneens de titel van zijn boek). Een centrale positie in het besef van ‘dat nooit weer’ (als leus, niet als boek) heeft de Shoah ingenomen. Van alle verschillende mogelijke oorlogsopvattingen (goed of fout, zwart of wit, held of slachtoffer) was dat namelijk de werkelijke les waaruit alle delen van de Nederlandse bevolking lering konden trekken. Dat nooit meer. Van der Heijden voorspelt dan ook dat Nederland op zoek moet naar een nieuw ‘kompas’, met daaraan overigens wel de toevoeging dat het herdenken en de belangstelling van en voor de oorlog zeker niet zullen uitsterven, maar dat we er toch haast niet omheen kunnen, en van der Heijden zegt het heel voorzichtig, dat de oorlog steeds minder nadrukkelijk aanwezig is in de Nederlandse maatschappij.⁴⁰

Vanaf de jaren negentig, en dit is voor een deel al behandeld in het bovenstaande van Chris van der Heijden, kwam de nadruk van het herdenken meer te liggen op ‘vrijheid’ in plaats van ‘bevrijding’. In 1987 is hier door de overheid een eerste aanzet toe gegeven met de oprichting van het *Nationaal Comité 4 en 5 mei*. Meer en meer werd de viering van Bevrijdingsdag in het teken gezet van actuele thema’s, zoals democratische vrijheden en grondrechten, met het doel de jeugd een boodschap voor de toekomst mee te geven. De oudere generatie, de generatie die de oorlog had meegemaakt, zou daarom ook meer hebben gehad met de dodenherdenking. Daar was meer ruimte voor de oorlog in het bijzonder. Hoewel beide dagen niet werkelijk aan populariteit hebben ingeboet lijkt de herinnering aan de Tweede Wereldoorlog steeds meer op afstand komen te staan, hetgeen duidelijk zichtbaar wordt door de gekozen

⁴⁰ van der Heijden, *Dat nooit meer*, 670-677.

‘modernere’ thema’s voor Bevrijdingsdag.⁴¹ Maar, zoals ik eerder al aangaf, tonen de toenemende oorlogsmonumenten juist weer een heel ander beeld.

Vanaf de jaren negentig kwamen de Nederlanders en Duitsers bovendien op politiek en maatschappelijk niveau dichter bij elkaar. Dit ging echter niet zonder slag of stoot: in 1993 toonde, zoals hierboven reeds vermeld, de beruchte ‘Clingendael enquête’ aan dat de verstandshouding tussen Nederlanders en Duitsers, vooral vanuit Nederlands perspectief, nog altijd problematisch was.

Een ander heikel punt in de jaren negentig betrof de mogelijke aanwezigheid van Duitsers bij de nationale herdenkingsdagen. Naarmate de tijd verstreek en de oorlog minder direct in het geheugen van de bevolking lag leek er ogenschijnlijk weinig bezwaar tegen Duitse aanwezigheid bij de plechtigheden op 4 en 5 mei. De Europese verhoudingen waren ook anders en vasthouden aan het aloude vijandbeeld van de Duitsers was wellicht wat ouderwets. De aanwezigheid van Duitsers tijdens de plechtigheden kwam desalniettemin pas rond 1994 serieus ter sprake. Premier Kok had het idee geopperd in het najaar van 1994, maar kreeg een storm van kritiek over zich heen vanwege deze suggestie. Pas toen meerdere hoogwaardigheidsbekleders zich positief uitlieten over de Duitse aanwezigheid bij de plechtigheden begon het tij enigszins te keren. Ook Beatrix had zich in meerdere redevoeringen inmiddels uitgesproken voor ‘verzoening’.⁴² De discussie over het wel of niet toe laten van Duitse functionarissen is een haast jaarlijks terugkerend fenomeen en toont perfect aan wat voor een rol de oorlog nog altijd speelt in de actualiteit.

Ook de opkomst van extreem rechts speelde een significante rol in de jaren negentig. Deze opkomst resulteerde onder andere in zware rellen bij de voetbalwedstrijden tussen Nederland en Duitsland, maar hier zal ik later uitgebreid op terugkomen. Extreem rechts, dat gelieerd werd aan racisme en fascisme, ontlokte hevige protesten in de Nederlandse maatschappij. Met het oog op de groeiende extreem rechtse

⁴¹ van Ginkel, *Rondom de stilte*, 735-742

⁴² van der Heijden, *Dat nooit meer*, 566-567.

beweging benadrukten hun tegenstanders het belang van het herdenken van de oorlog. Het nieuwe thema ‘vrijheid’ sloot hier dan ook naadloos bij aan.⁴³

Mede als gevolg van de Clingendael enquête uit 1993, die overigens niet volledig negatief was, maar wel dusdanig geïnterpreteerd werd door de media, was besloten door de overheden van Nederland en Duitsland de onderlinge banden actief te verstevigen. De journalistiek en wetenschap werden door beide landen geënthousiasmeerd voor uitwisselingsprogramma’s en met het Duitsland instituut in Amsterdam en het Nederlands instituut in Munster werden belangrijke stappen gezet om onderling begrip te kweken en de relaties uiteindelijk te verbeteren.⁴⁴ Er zullen maar weinig deskundigen zijn die het succes van deze operatie, en aldus de vervolmaking van de normalisering tussen Nederland en Duitsland aan het begin van de 21ste eeuw, zouden ontkennen. Of, zoals Pekelder het verwoord heeft: ‘Het historische drama dat de bilaterale verhouding zo lang uit het lood geslagen heeft, laten we achter ons en we betreden een nieuw toneel: Nederland en Duitsland in een nieuw nabuurschap. Intensiever dan voorheen en meer betrokken bij elkaars maatschappijen.’⁴⁵ Het klassieke vijandbeeld van de Duitser als ‘oorlogszuchtig’ (Clingedael enquête, 1993) lijkt met deze woorden van Pekelder niet meer te bestaan.⁴⁶

⁴³ van Ginkel, *Rondom de stilte*, 498-499.

⁴⁴ Pekelder, *Nieuw Nabuurschap*, 10-15.

⁴⁵ Idem, 160.

⁴⁶ van der Heijden, *Dat nooit meer*, 724.

II: de jaren vijftig

Düsseldorf 1956

De eerste interland na de oorlog: Duitsland was de regerend wereldkampioen (1954), maar Nederland versloeg de gedoodverfde favoriet in ‘eigen huis’ met 1-2. De Telegraaf blijft beschaafd over deze sportieve zege. Anders dan opmerkingen die gerelateerd zijn aan wedstrijdtechnische aspecten, zoals ‘de Duitsers moeten het van hun snelheid hebben’, ‘de Nederlanders hebben de langste adem’ en het feit dat het Duitse elftal de voorafgaande avond naar de bioscoop ging treft men daar niet aan.⁴⁷ Dat deze wedstrijd meer was dan een voetbalwedstrijd alleen, want het was immers de eerste wedstrijd dat beide landen elkaar troffen na de Tweede Wereldoorlog, is alleen impliciet aanwezig.⁴⁸

De wedstrijd, zo schrijft de journalist, was niet om aan te zien, maar: ‘wie van ons kan nuchter naar dit voetbal kijken? Wie van ons werd, en in het bijzonder in die tweede helft, niet meegesleept door andere in het vlak van het sentiment liggende kwaliteiten, die dit spelbeeld zo rijkelijk aan het licht bracht.’⁴⁹ In het kader van deze opmerkingen zou men kunnen suggereren dat het Nederlandse publiek, alsmede de desbetreffende journalist, voornamelijk van het Nederland Elftal verwachtten dat zij de Duitsers eens goed het vuur aan de schenen legde. Een directe link ten aanzien van gevoelens die naar de oorlog verwijzen is in De Telegraaf niet aanwezig, maar tussen de regels valt een dergelijke referentie wel te lezen. De overwinning werd voortdurend beschreven als een bijzondere prestatie. ‘Glorieus’ noemde De Telegraaf het zelfs.⁵⁰

Rondom die eerste interland in 1956 vertoont Het Parool een soortgelijke berichtgeving. Het Parool had overigens geen voorbeschouwing deze keer.⁵¹ Ten aanzien van de wedstrijd, die uiteraard wel ‘verslagen’ werd, was de krant professioneel en zakelijk. ‘Het voetbal telt weer mee in Europa’ is een opmerking die

⁴⁷ *De Telegraaf*, 14-03-1956, 9.

⁴⁸ *De Telegraaf*, 14-03-1956, 1.

⁴⁹ *De Telegraaf*, 15-03-1956, 4.

⁵⁰ *De Telegraaf*, 15-03-1956, 9.

⁵¹ *Het Parool*, 14-03-1956.

enigszins in de buurt komt van een referentie aan een oorlogsverleden, maar een negatief Duitslandbeeld valt hier niet uit op te maken.⁵²

Onmiskerbare referenties aan de oorlog treft men wel aan in *De Volkskrant* en *Trouw*. In de voorbeschouwing van 14 maart legde *De Volkskrant* al een duidelijke link tussen de sentimenten rondom de voetbalwedstrijden en het gezamenlijke oorlogsverleden van beide landen. Het was toentertijd gebruikelijk om bussen met eigen supporters (uit Nederland) op bepaalde treinstations in het land te verzamelen en om de fans zo als collectief naar het bezoekland te transporteren. ‘Concentratiecentra’ noemde *De Volkskrant* deze logistieke verzamelcentra voor de gelegenheid. Vooral het feit dat dit woord tussen aanhalingstekens vermeld stond is naar mijn mening opvallend, maar toegegeven, wellicht wat vergezocht.⁵³ Na de overwinning van Nederland betraden enkele supporters het voetbalveld om bepaalde spelers op de schouders te nemen. *De Volkskrant* vermeldde dit op deze manier: ‘Met deze invasie op de grasmat van het Duitse voetbalstadion in Düsseldorf vierde een uitgelaten Nederlandse kolonie de grootste triomf van haar favorieten tegen de wereldkampioenen.’⁵⁴ En verderop in de krant: ‘Het legioen bezette na de wedstrijd de grasmat en honderden rood-wit-blauwe vlaggen staken boven de menigte uit’.⁵⁵ Opvallend zijn deze opmerkingen vooral in verhouding tot *De Telegraaf* en *Het Parool*. Deze beide kranten waren namelijk ook overduidelijk trots op de overwinning, maar verder dan sportieve complimenten gingen deze kranten niet. *De Volkskrant*, daarentegen, refereerde duidelijk aan het oorlogsverleden en leek de overwinning haast als een soort van revanche of vergelding te beschouwen. Vandaar ook dat termen als ‘kolonie’, ‘bezette’, ‘concentratiecentra’ (in de krant tussen aanhalingstekens) de revue passeren. De Nederlanders wonnen van de Duitsers op hun eigen grond en bezetten daarna het veld. Het leek voor even de omgekeerde wereld met ditmaal de Nederlanders als bezetters. Een sportieve revanche die door *De Volkskrant* impliciet over het sportieve aspect heen getild werd tot een algemene revanche van de Nederlanders op de Duitsers.

⁵² *Het Parool*, 15-03-1956, 1.

⁵³ *De Volkskrant*, 14-03-1956, 1.

⁵⁴ *De Volkskrant*, 15-03-1956, 1.

⁵⁵ *De Volkskrant*, 15-03-1956, 5.

In Trouw treft men eenzelfde toon in de berichtgeving.⁵⁶ Op de voorpagina is enkel nog ruimte voor het sportieve aspect, maar op de derde pagina doet de journalist een interessante uitspraak nadat hij de kilte van de winterse dag had beschreven: ‘zó was de apotheose van Düsseldorf; het einde van de eerste landenwedstrijd tussen buurlanden na de oorlog. En laten we eerlijk zijn. Diep in het hart van de massa speelde toch ook iets van een psychologische factor mee, al is dit gedurende de middag in het Rheingoldstadion niet scherp aan de dag getreden. Het ceremonieel der volksliederen verliep rustig. De roes van de overwinning was echter even opvallend en langdurig’.⁵⁷ Trouw is hiermee de enige krant die expliciet het woord ‘oorlog’ noemt. Bovendien beschrijft de krant de sfeer die het bespeurde bij de meegereisde Nederlandse supporters en hoe deze zondermeer ingegeven was door het oorlogsverleden.

Amsterdam 1957

De tweede interland na de oorlog vond plaats op 3 april 1957 in het Olympisch stadion te Amsterdam. Duitsland won die wedstrijd met 1-2. Evenals pakweg een jaar daarvoor hield De Telegraaf het zowel bij de voorbeschouwing als in het wedstrijdverslag keurig sportief. Het dagblad voorspelde een ‘harde wedstrijd’, maar dit was meer het gevolg van de samenstelling van beide ploegen (met veel fysiek sterke spelers) dan van gevoelens van vijandigheid of rivaliteit.⁵⁸ In de editie van 4 april toont de krant zich zelfs lichtelijk ‘pro-Duits’ door de Duitsers te complimenteren: ‘Duitse techniek triomfeerde’, zo luidde de kop.⁵⁹ Nederland verloor omdat Duitsland nu eenmaal een klasse beter voetbal speelde’.⁶⁰

De editie van Het Parool vertoonde opnieuw veel gelijkenissen met die van De Telegraaf. Ook Het Parool houdt de verslaggeving namelijk uiterst zakelijk. Rondom

⁵⁶ *Trouw*, 15-03-1956, 3.

⁵⁷ *Trouw*, 15-03-1956, 3.

⁵⁸ *De Telegraaf*, 03-04-1957, 11.

⁵⁹ *De Telegraaf*, 04-04-1957, 5.

⁶⁰ *De Telegraaf*, 04-04-1957, 1.

deze ontmoeting in 1957 kwam de krant dan ook niet verder dan de constatering dat het een ‘zeer sportieve ontmoeting’ was geweest.⁶¹

De Volkskrant had andermaal het meeste referenties aan zaken buiten het voetbal om. In de voorbeschouwing van 3 april trof ik een opvallende opmerking van de redactie: ‘Er bestaat veel meningsverschil over de huidige kracht van het Nederlands elftal. Vandaag is het legioen echter weer één in de strijd tegen Duitsland – na België wel de grootste rivaal van het Oranje team - zal de massa vanmiddag in het Olympisch stadion zich weer bevangen voelen’.⁶² Hieruit kan men concluderen, gezien het feit dat België aartsvijand nummer één is, dat De Tweede Wereldoorlog en haar bijkomende sentimenten kennelijk niet leidend zijn (of nog niet) voor de gevoelens van vijandigheid van de Nederlanders richting de Duitsers. Wanneer dit wel het geval was geweest zou logischerwijs Duitsland nummer één zijn geweest op de ranglijst der rivalen volgens De Volkskrant, en niet België. De Volkskrant sprak van een gelukkige overwinning van de Duitsers: ‘Duitsland velt Oranje met gelukkige goal.’⁶³

Dagblad Trouw noemde de overwinning van het Duitse elftal terecht: ‘Superieur Duits elftal moet met kleine revanche volstaan’.⁶⁴ De term ‘revanche’ duidt hier op de nederlaag van 1956, zoals hierboven beschreven werd. Toch, evenals het jaar hiervoor, maakt Trouw een referentie aan de oorlog: ‘Terecht juichten de duizenden Duitsers- Amsterdam beleefde een kleine Duitse invasie- hartstochtelijk.’⁶⁵ Het woordje invasie verwijst hier duidelijk naar de oorlog. Immers, het was bepaald niet gebruikelijk, zo blijkt uit mijn onderzoek, om bij meegereisde voetbalfans uit andere landen van een ‘invasie’ te spreken. In het geval van de Duitsers maakte Trouw echter een uitzondering en vanwege het gezamenlijke verleden is dit natuurlijk niet verwonderlijk. Toch is de verwijzing enigszins impliciet of subtiel geponeerd. Wanneer de redactie er bijvoorbeeld ‘herbeleefde’ in plaats van ‘beleefde’ invasie van had gemaakt was de verwijzing tastbaarder.

⁶¹ *Het Parool*, 04-04-1957, 11.

⁶² *De Volkskrant*, 03-04-1957, 9.

⁶³ *De Volkskrant*, 04-04-1957, 1.

⁶⁴ *Trouw*, 04-04-1957, 5.

⁶⁵ *Trouw*, 04-04-1957, 5.

Keulen 1959

Een pijnlijke nederlaag (vanuit Nederlands perspectief) volgde op de eerste twee interlands na de oorlog. In 1959 te Keulen verloor het Nederlands elftal met 7-0 van Duitsland. Net als bij de vorige twee wedstrijden bleef de verslaggeving van De Telegraaf keurig.⁶⁶ Over de ‘afstraffing’ zelf oordeelde De Telegraaf: ‘meer dan zestigduizend toeschouwers, o.w. vijftienduizend landgenoten hebben in het gemeentelijke stadion van Keulen gezien hoe ons nationale elftal door een in alle opzichten superieur spelende Duitse ploeg werd overklast’.⁶⁷ Een overduidelijk verschil, volgens het dagblad, tussen ‘topvoetbal’ en de ‘middenklasse’ van Europa.⁶⁸

Evenals bij de vorige twee ontmoetingen bleef Het Parool opvallend veel op dezelfde lijn met De Telegraaf.⁶⁹

Het is opnieuw De Volkskrant dat voor deze interland de meeste referenties aan het verleden maakt en bovendien wijst op een maatschappijbrede ontwikkeling. In de voorbeschouwing van woensdag 21 oktober schrijft de krant het volgende: ‘in deze hete sfeer, opgestookt nog door de ontwikkeling van de laatste dagen die over en weer de definitieve formatie van de strijdkrachten met een geheimzinnig waas omhulde, zullen 60.000 stadionbezoekers, onder wie duizenden Nederlanders, plus miljoenen televisie-kijkers straks de grote strijd gaan volgen’.⁷⁰

Omstreeks dezer jaren bestonden er binnen de Nederlandse overheid (en andere Europese mogendheden) bepaalde onzekerheden over de wederopbouw van de (west) Duitse defensie.⁷¹ Andermaal, net als tijdens de wedstrijd uit 1956, associeert De Volkskrant de gevoelens van de Nederlandse voetbalsupporter met de gevoelens van de ‘gemiddelde’ Nederlander en opnieuw is er volgens het dagblad een directe link tussen deze gevoelens en het gezamenlijke oorlogsverleden.

⁶⁶ *De Telegraaf*, 21-10-1959, 1.

⁶⁷ *De Telegraaf*, 22-10-1959, 1.

⁶⁸ *De Telegraaf*, 22-10-1959, 11.

⁶⁹ *Het Parool*, 22-10-1959, 6.

⁷⁰ *De Volkskrant*, 21-10-1959, 11.

⁷¹ Wielenga, *van vijand tot bondgenoot*, 52-56.

In het wedstrijdverslag van de volgende dag werd er onthutst gereageerd op de zware verliespartij. Daar waar De Telegraaf en Het Parool nog complimenten hadden voor de sterkere Duitsers, viel het volgens De Volkskrant vooral te wijten aan het ‘zwakke Oranje-team’. Het lijkt hier alsof de krant enigszins ongemakkelijk wordt van het complimenteren van Duitsers, want wanneer er met 7-0 verloren werd kan het logischerwijs niet anders dan dat de tegenstander sterker en beter was. Dit lijkt echter liever niet uitgesproken te worden. Ook bij deze interland treft men in De Volkskrant overigens enkele ‘subtiele’ referenties aan de oorlog. Een fase waarin Duitsland domineerde, en dus meer scoringskansen kreeg, werd omschreven als ‘de artillerie werd door de Duitsers in werking gezet’ en ‘het bombardement duurde in alle hevigheid voort’.⁷²

Qua referenties aan de oorlog was dagblad Trouw bijzonder rechtdoorzee. Men sprak openlijk, en als enige dagblad, over ‘de derde ontmoeting na de oorlog’.⁷³ Volgens de krant was ‘Keulen’ een nachtmerrie geworden. De Nederlandse aanhang kon evenmin op de goedkeuring van de journalisten rekenen. Het gezang van de supporters was namelijk wel aardig, maar ‘niettemin kreeg men de indruk met een feestelijke viering van Koninginnedag van doen te hebben, waarbij duizenden schoolkinderen naar het Olympisch stadion worden gedirigeerd om vaderlandse versjes te zingen dan met een interland, waarbij veel meer op het spel staat dan domweg een overwinning van een der landen’.⁷⁴ Voor de duidelijkheid: net als de vorige twee interlands in de jaren vijftig betrof dit een ‘vriendschappelijke’ wedstrijd. Sportief gezien, aldus, bleef een overwinning of nederlaag zonder gevolgen. Waar Trouw in deze dan op doelt, wanneer het aangeeft dat er zo veel meer op het spel staat, dient gezocht te worden in de vijandigheid die men koesterde ten opzichte van de Duitsers, en twaalf jaar na de bevrijding hoeft men niet te twijfelen over de oorsprong van deze gevoelens.

⁷² *De Volkskrant*, 22-10-1959, 11.

⁷³ *Trouw*, 22-10-1959, 4.

⁷⁴ *Trouw*, 22-10-1959, 4.

Samenvatting jaren '50

Bij de bestudering van de vier dagbladen in dit decennium is een aantal zaken opgevallen. Deze jaren, zoals aangegeven, waren de jaren van 'normalisering' van de onderlinge betrekkingen, en tevens de jaren van 'suggestieve' omgang met de oorlog. Voor de politieke betrekkingen betekende dit dat het voor Nederland onpraktisch werd geacht om de Duitsers als vijand te blijven behandelen. Want het herstel van de betrekkingen zou essentieel zijn voor het economisch herstel van Nederland zelf. Aan de andere kant was er nog wel de grote wond die de oorlog in het collectieve geheugen had achtergelaten. Het zakelijke verstand mocht dan normalisering propageren, het hart was daar misschien nog niet aan toe.

Ik geloof dat een dergelijk conflict van de houding jegens de Duitsers ook duidelijk valt terug te zien in de kranten. De Telegraaf en Het Parool lijken in dit geval kranten te zijn die meer de maatschappelijke 'behoefte' van normalisering volgen. Men leek bovendien liever niet over de oorlog te spreken. Referenties aan het oorlogsverleden ontbreken bij beide kranten, de Duitsers worden gecompimenteerd met hun goede spel en over het algemeen gezien werden de wedstrijden niet daadwerkelijk als extra beladen (doordrongen van historische sentimenten) gezien, of althans dusdanig verslagen.

Het contrast met De Volkskrant en Trouw is dan ook groot. Deze beide dagbladen hanteerden juist een veel negatiever Duitslandbeeld. De Volkskrant, bijvoorbeeld, valt gedurende de jaren '50 niet op een compliment richting het Duitse elftal te betrappen, terwijl de andere dagbladen dit, zo lijkt het, onvermijdelijk achtten. Trouw en De Volkskrant haalden bovendien sentimenten naar boven die het sportieve aspect van de voetbalwedstrijden overstegen. Referenties aan de oorlog, soms zelfs letterlijk, waren duidelijk aanwezig.

Samenvattend betekent dit dat er van de vier kranten uit dit onderzoek in de jaren vijftig twee 'negatief' waren en de oorlog niet los konden zien van de voetbalwedstrijden (De Volkskrant en Trouw). Het Parool lijkt in deze het meeste een 'neutrale' positie aan te nemen, terwijl De Telegraaf de meest positieve toon

hanteerde ten opzichte van de Duitsers. Aldus concludeer ik dat er onder deze Nederlandse dagbladen geen eenduidig negatief Duitsland beeld, gerelateerd aan de oorlog, bestond. In het kader van de maatschappijbrede ontwikkelingen, waarbij het verstand opperde voor normalisering, maar de psychologische gesteldheid dit niet altijd toe liet, geeft ook dit krantenonderzoek een soortgelijke pluraliteit van gevoelens weer. Deze pluraliteit was echter nog niet aanwezig met betrekking tot de herinneringen aan de oorlog. Het feit, zoals van der Heijden dat schrijft, dat de jaren vijftig een periode was waarin men liever niet over de oorlog sprak (enkel achter gesloten deuren en nooit van ganser harte) kan verklaren dat slechts de helft van de kranten aan de oorlog refereerden en meestal op impliciete wijze, getuige termen als ‘artillerie’, ‘bombardement’, en ‘invasie’. Het meest opvallende aspect van de jaren vijftig is dat De Volkskrant België aartsvijand nummer één noemde. Dit zou kunnen betekenen dat de oorlog pas later in de jaren belangrijk geworden is voor de houding van de Nederlandse dagbladen wanneer zij de Duitsers beschreef, maar dit zou mijn verdere onderzoek moeten uitwijzen.

III: De jaren zestig

Rotterdam 1966

Na de 7-0 nederlaag uit 1959 stond er voor Nederland eerherstel op het spel. In deze, andermaal vriendschappelijke wedstrijd, zou dit herstel echter niet gerealiseerd worden: Nederland verloor opnieuw, ditmaal met 2-4.

Op de dag van de wedstrijd meldt De Telegraaf dan ook: ‘Oranje voor zware taak’.⁷⁵ De Telegraaf houdt het bij deze voorbeschouwing, net als bij de voorgaande wedstrijden, sportief en zakelijk. De Duitsers worden geroemd om hun aanvallende kwaliteiten en ‘spel vernuft’.⁷⁶ Het Parool had een soortgelijke berichtgeving. Men sprak aldaar van een ‘zeer sportieve’ ontmoeting en bleef over het algemeen over voetbaltechnische zaken berichten. ‘Duitsland was veel beter’, zo luidde de conclusie van de krant. Dit was geheel in overeenstemming met hetgeen De Telegraaf ook al

⁷⁵ De Telegraaf, 23-03-1966, 21.

⁷⁶ De Telegraaf, 24-03-1966, 9.

meldde.⁷⁷ In de voorbeschouwing van De Volkskrant werd alvast gewaarschuwd, zoals De Telegraaf dit ook deed, dat een ‘revanche uitgesloten lijkt’.⁷⁸ Dat de wedstrijd uiteindelijk ‘maar’ in een 2-4 nederlaag eindigde was voor De Volkskrant dan ook reden om Nederland tot ‘een goede oefenpartner’ te bestempelen.⁷⁹ Ook dagblad Trouw, hield het bij deze wedstrijd netjes. Er wordt niet bij het verleden stilgestaan en de aandacht ligt volledig bij de wedstrijd zelf.⁸⁰

Net als de voorgaande ontmoetingen betrof ook 1966 overigens een vriendschappelijk interland. Dit, en het feit dat er verkiezingen waren op diezelfde dag, zou wellicht een mindere belangstelling vanuit de bevolking en dagbladen kunnen impliceren. Het is daarom belangrijk om te vertellen dat Trouw melding maakt van zes doden bij ‘een run op het stadion’.⁸¹ Deze run was volgens het dagblad ontstaan omdat de wedstrijd niet op de televisie uitgezonden werd maar veel supporters het toch niet wilden missen. Een afzwakkende belangstelling voor de wedstrijd, waardoor kranten misschien wat minder pikante uitspraken ten aanzien van Duitsers deden, lijkt hierbij dan ook uitgesloten. De supporters achtten het nog altijd zeer de moeite waard om de wedstrijd te bekijken.

Conclusie jaren ‘60

Het is opvallend om te constateren dat 1960-1970 het decennium was dat de kranten rondom de voetbalwedstrijd het minst anti-Duits waren, hoewel wij niet mogen vergeten dat dit decennium maar één wedstrijd kende en deze bovendien ook nog eens ‘vriendschappelijk’ was. Het jaartal is echter van belang: de wedstrijd vond twee weken na het huwelijk van Beatrix en Claus plaats. Niet alleen verliep het huwelijk zelf onrustig in Amsterdam, volgens Friso Wielenga bleek duidelijk dat de boventoon van de Nederlandse pers overwegend ‘negatief’ ten aanzien van het huwelijk was.⁸² Wat dat betreft is het opvallend dat dergelijke sentimenten niet doorgedrongen zijn tot de sportsecties van de dagbladen. Sterker nog: zogenaamde negatieve

⁷⁷ *Het Parool*, 24-03-1966, 13.

⁷⁸ *De Volkskrant*, 23-03-1966, 12.

⁷⁹ *De Volkskrant*, 24-03-1966, 9.

⁸⁰ *Trouw*, 24-03-1966, 15.

⁸¹ *Trouw*, 24-03-1966, 9.

⁸² Wielenga, *van vijand tot bondgenoot*, 322.

Duitslandbeelden, ontstaan door het gezamenlijke oorlogsverleden, zijn in het jaar 1966 rondom de interland in Rotterdam niet aanwezig. Dit in tegenstelling tot de jaren vijftig, waar deze (overwegend) impliciet wel aanwezig waren. Dit zou kunnen betekenen dat de negatieve Duitslandbeelden van de verschillende dagbladen per decennium minder negatief worden en dus een lineair beeld vertonen, bijvoorbeeld omdat de oorlog langzamerhand verder in het verleden komt te liggen. Een dergelijke conclusie zou op dit moment echter te voorbarig zijn.

Dat de oorlog gedurende de jaren zestig meer bespreekbaar werd (en zelfs een ‘spiegel’ werd), zoals van der Heijden en Van Vree aangaven, wordt op basis van mijn onderzoek niet bevestigd. Ook wordt een conclusie van de beruchte ‘Clingendael enquête’ niet bevestigd: ik zou namelijk niet kunnen stellen dat de animositeit rondom de voetbalwedstrijden in de jaren zestig is ontstaan. Maar, dat moet hieraan nogmaals toegevoegd worden, mijn onderzoek baseert zich op slechts een voetbalwedstrijd tussen beide landen zoals deze is weergegeven in vier dagbladen.

IV: De jaren zeventig

München 1974

De eerste wedstrijd tussen Nederland en Duitsland op een wereldkampioenschap is direct een editie die in het geheugen van elke Nederlandse voetbalsupporter van de desbetreffende generatie gegrift staat: de verloren WK finale uit 1974. Nederland kwam al vroeg op voorsprong (zonder dat Duitsland de bal überhaupt geraakt had), maar trok uiteindelijk toch aan het kortste eind: de wedstrijd eindigde in 1-2 en Duitsland was, in eigen huis, wereldkampioen geworden.⁸³ Aan alles valt te merken dat men hier breekt met een traditie. De ‘Oranjegekke’ heeft ook bij de Nederlandse dagbladen haar intrede gedaan.⁸⁴ Los van het feit dat Het Legioen nog nooit massaal achter het elftal had gestaan namen dus ook de kranten deze ‘gekke’ over.⁸⁵

⁸³ Auke Kok, 1974: *Wij waren de besten*, 215.

⁸⁴ Auke Kok, 1974: *Wij waren de besten*, 67-69.

⁸⁵ Kim Molendijk, *Opa's Fiets en de Mythe van '74*, 12.

Zo had De Telegraaf in de voorbeschouwing een uitgebreid interview met de eigenaars van het hotel waar de spelers van het Nederlands elftal verbleven. Dit echtpaar gaf aan bijzonder trots te zijn op hun jongens.⁸⁶ Dit (lange) interview is overigens nog maar een greep uit de vele andere verslagen van de krant rondom de wedstrijd. Niet alleen stond Nederland in de finale en was de belangstelling ongekend groot, daar kwam nog eens bij dat de datum van de voorbeschouwing op een zaterdag viel en daardoor was er logischerwijs een groter aantal pagina's beschikbaar. Anti-Duitse gevoelens blijven in de voorbeschouwingen van De Telegraaf overigens achterwege. Wel wordt Nederland in de favorietenrol geplaatst, maar dit werd eigenlijk door de hele wereld (waaronder de Duitsers zelf) niet anders gezien. Op de dag na de verloren wedstrijd kopte De Telegraaf: 'Oranje maakte de wedstrijd'. Dit is de toon die de landelijke kranten over het algemeen hanteerden. Nederland was beter, had het hele toernooi lang voetbal laten zien waar de wereld nog niet klaar voor was, maar had wel verloren.⁸⁷ Onrecht, maar toch ook trots lijken de boventoon te voeren.⁸⁸

Het Parool kopt bescheiden en complimenteus: 'waardering voor Oranje elf na onnodige nederlaag'.⁸⁹ Een aantal pagina's later relativeert de krant rustig verder, want er was 'teleurstelling, maar wereld draait door'.⁹⁰ Ook bij Het Parool was de teleurstelling groot en ook hier overheerste een gevoel van onrecht.

De Volkskrant kon het ook niet laten om Nederland vooraf de favorietenrol toe te dichten: 'Duitse elftal op wilskracht tot de finale doorgedrongen en kan alleen via een klein WK-wondertje de titel bemachtigen'.⁹¹ Ook voor De Volkskrant, en misschien in nog meerdere mate, was de teleurstelling groot. 'Oranje faalt na snelle voorsprong', luidde de ongenueanceerde kop dan ook.⁹² Op pagina drie beschrijft een journalist wat hij allemaal tegen kwam in Amsterdam, dat door de nederlaag een aantal feesten af te

⁸⁶ *De Telegraaf*, 06-07-1974, 27.

⁸⁷ Ric Jensen, "Looking at the extraordinary success of the 'Clockwork Orange': examining the brilliance of total football played by the Netherlands", *Soccer & Society*, Vol.15, No.5 (2014) 720-731,

⁸⁸ *De Telegraaf*, 08-07-1974, 1.

⁸⁹ *Het Parool*, 08-07-1974, 1.

⁹⁰ *Het Parool*, 08-07-1974, 9.

⁹¹ *De Volkskrant*, 06-07-1974, 1.

⁹² *De Volkskrant*, 08-07-1974, 1.

gelasten had: ‘De triomfmars bleef uit’. ‘Bierglazen vlogen naar Mercedesen’, en voor het eerst in dit onderzoek laat de journalist, uit monde van een voorbijganger, het woord ‘mof’ optekenen.⁹³

Trouw staat bij de voorbeschouwing stil bij de Duitse sportpers, die zij als bijzonder nationalistisch beschouwt: ‘Voorgelicht door een werkelijk ongelooflijk chauvinistische sportpers ziet het voetbalvolk nog altijd ‘Kaiser Franz’ Beckenbauer als de attractie van de WK ‘74’.⁹⁴ Er wordt bovendien nog aan toe gevoegd dat men (de Duitse sportpers) vaak elke realiteit uit het oog verliest. Crujff was immers beter. Dit was, zo mogen we concluderen, blijkbaar niet chauvinistisch, maar gewoon de waarheid. Trouw heeft sowieso veel aandacht voor het schrijven van de Duitse pers, iets wat in de andere kranten veel minder het geval was. Ten aanzien van de Duitse voetballers of Duitsers in het algemeen is men niet overduidelijk kwetsend of negatief, maar voor de pers heeft men geen goed woord over. Na de geleden nederlaag is de krant dan ook overwegend sportief tegen de Duitse tegenstander: ‘Karakterploeg West-Duitsland overwint kwalitatief beter Nederlands voetbal en snelle achterstand in finale’.⁹⁵

Het relativiseren van dagblad Trouw, dat de Duitsers niet compleet zwart wilt maken, gaat ook na de verloren wedstrijd verder. West-Duitsland had de eerste poulewedstrijd van grote concurrent (om redenen buiten het voetbal om) Oost-Duitsland verloren met 0-1. ‘Maar het pleit voor het karakter van de ploeg dat men van wedstrijd tot wedstrijd beter is gaan spelen’.⁹⁶

Frankfurt 1975

Slechts tien maanden na de verloren finale speelden Nederland en Duitsland opnieuw tegen elkaar. Deze vriendschappelijk wedstrijd eindigde in 1-1. Deze wedstrijd was een jubileumwedstrijd voor de Duitse voetbalbond, daar zij 75 jaar bestond. Er bestond echter niet bijzonder veel animo voor de wedstrijd.

⁹³ *De Volkskrant*, 08-07-1974, 3.

⁹⁴ *Trouw*, 06-07-1974, 17.

⁹⁵ *Trouw*, 08-07-1974, 1.

⁹⁶ *Trouw*, 08-07-1974, 9.

De Telegraaf laat dit tijdens de voorbeschouwing dan ook duidelijk blijken. Nederland is aan vakantie toe, maar ‘de accu moet nog één keer worden opgeladen’.⁹⁷ Op dezelfde pagina hervat de journalist in dezelfde geest: ‘Het Frankfurter Waldstadion zal bij lange na niet zijn uitverkocht voor wat eens als de revanche van de WK-finale werd geannonceerd, maar intussen is gedegradeerd tot wegwerpwedstrijd.’

Voor het eerst gedurende mijn onderzoek trof ik een overwegend hardere toon aan ten aanzien van de Duitsers binnen De Telegraaf. Het dagblad mag dan van te voren benadrukt hebben dat er vanwege omstandigheden van een ‘revanchewedstrijd’ geen sprake was, de gebruikte verwoording van de krant zelf toont echter aan dat er wel degelijk sprake is van oud zeer. Ook opvallend waren de woorden van de nieuwe bondscoach, George Knobel: ‘de bal rondspelen in het moderne voetbal is een normale zaak. Iemand vernederen is een Nederlands trekje. Zeker als het om een Duitse tegenstander gaat’.⁹⁸ Opmerkingen als deze geven perfect de stemming bij de Nederlandse voetballers weer: deze was, bevestigd door de trainer, anti-Duits.

Een interview van Het Parool met Willem van Hanegem, een van de sleutelspelers van Oranje, laat dit bovendien ook sterk naar voren komen. De ‘Kromme’ vertelde: ‘zondagavond heb ik op de Duitse tv ook Helmut Schön [bondscoach van Duitsland] weer even terug gezien. Die kwam voor de camera’s verklaren, dat het wat hem betreft helemaal geen revanche is, want zei hij: wij hebben in München toch gewonnen. Als ik dat soort uitspraken hoor, dan krijg ik goed de ziekte in en kom ik in een echte revanchestemming. Maar nogmaals dat heeft nu geen zin (de ietwat scheef lopende zin komt rechtsreeks uit Het Parool).’⁹⁹ Het 75-jarige bestaan van de Duitse voetbalbond, toch een feestelijke aangelegenheid en reden voor een voetbalshow, werd door de Nederlandse spelers verpest. Alle vier de dagbladen noemen de houding van de Nederlandse voetballers onsportief. Er werden te veel harde en onnodige overtredingen gemaakt door Oranje.

⁹⁷ *De Telegraaf*, 17-05-1975, 35.

⁹⁸ *De Telegraaf*, 20-05-1975, 13.

⁹⁹ *Het Parool*, 17-05-1975, 9.

Het Parool had hier juist begrip voor: ‘dat de Oranje-ploeg zich te buiten is gegaan aan grof geweld en ander soort ongerechtigheden is zonder meer waar. Wat de hoeveelheid overtredingen betreft, hielden West-Duitsland en Nederland elkaar aardig in evenwicht (26 om 27), maar de aard van de overtredingen was ernstiger dan die van de tegenstanders. Aan de gretigheid, waarmee sommige Nederlanders naar de benen van de tegenstanders schopten viel duidelijk op te maken, dat er in het verleden iets is geweest tussen Nederland en Duitsland. En daarmee doelen we niet alleen op de WK-finale in München.’¹⁰⁰ Een duidelijke referentie aan de oorlog.

Ook met betrekking tot een revanche van het jaar ervoor was Trouw even stellig als De Telegraaf en Het Parool: ‘WK revanche zonder waarde’, luidde het oordeel van het dagblad.¹⁰¹

De Volkskrant, na het verlies uit ’74 de meest ‘aangeslagen’ en chauvinistische krant, hield zich in de voorbeschouwing vooral bezig met de affaire rondom de premies van het Nederlands elftal, en over wie precies welk bedrag kon verdienen en onder welke voorwaarden. ‘Tweeduizend gulden de man verdienen de Oranjespelers vanmiddag bij winst op West-Duitsland.’¹⁰²

Met betrekking tot de wedstrijd was De Volkskrant vooral tevreden met het feit dat Nederland in het feestelijke duel voor de Duitse bond ‘nukkig’ was geweest. Bovendien, net als Het Parool, kon De Volkskrant best begrijpen dat het er wat gepikeerd aan toe ging. De motivatie hiervoor lag volgens deze krant echter niet in het verleden (de oorlog en de verloren finale van het jaar er voor), maar in het feit dat er royale belangstelling vanuit het buitenland was, waardoor spelers konden hopen op een mooie transfer door zich in de kijker te spelen van scouts van topclubs in Europa.¹⁰³

¹⁰⁰ *Het Parool*, 20-05-1975, 15.

¹⁰¹ *Trouw*, 17-05-1975, 21.

¹⁰² *De Volkskrant*, 17-05-1975, 51.

¹⁰³ *De Volkskrant*, 20-05-1975, 13.

Córdoba 1978 (juni)

Drie jaar later speelden de twee landen andermaal op een wereldkampioenschap voetbal, ditmaal gehouden in Argentinië, tegen elkaar. Ook deze editie, die in 2-2 eindigde waardoor Nederland naar de finalerondes mocht en de situatie voor Duitsland er lastig uit kwam te zien, werd in de kranten alom bestempeld als ‘revanchewedstrijd’, maar deze keer met meer overtuiging dan de vriendschappelijk wedstrijd uit 1975.

De voorbeschouwing in *De Telegraaf* is zakelijk. Een interview met aanvoerder Ruud Krol beslaat de pagina. Volgens deze voetballer, die er tijdens de finale in 1974 ook bij was, spelen revanchegevoelens geen rol: ‘we zijn met een heel ander gebeuren dan vier jaar terug bezig.’¹⁰⁴ De ogen zijn duidelijk alleen op de wedstrijd gericht. Bij het wedstrijd verslag, onder de kop ‘finale nu in zicht’, werd opnieuw even aan de finale gerefereerd: ‘Na de klasse, die tegen Oostenrijk zo nadrukkelijk straalde, bewees Oranje, dat het ook karakter bezit. Het karakter eigenlijk van de Duitsers, die dat wapen vier jaar geleden in de strijd wierpen en er de finale mee wonnen.’¹⁰⁵

Onder de kop ‘West-Duitsland weer in rol van underdog’, waarmee gerefereerd werd aan het feit dat Nederland favoriet was in 1974, treft men in *De Volkskrant* veelzeggende woorden: ‘De revanche-gedachten borrelen op als het zuur bij een maagpatiënt en zelfs Happel [bondscoach van Nederland] toont belangstelling voor wat er allemaal in het verleden in gebeurd’.¹⁰⁶ Op de voorpagina na de wedstrijddag verscheen de volgende referentie aan die beruchte finale: ‘Hoewel Nederland na de hervatting een groot overwicht opbouwde, leek Duitsland weer het gelukkigste elftal te worden.’¹⁰⁷ Nederland maakte inderdaad vlak voor tijd de 2-2 en verloor dus bijna opnieuw van de Duitsers. De sportsectie kopt dan ook met ‘sensatie tegen Duitsers’ en ‘Nederland mentaal sterk.’¹⁰⁸

¹⁰⁴ *De Telegraaf*, 17-06-1978, 33.

¹⁰⁵ *De Telegraaf*, 19-06-1978, 13.

¹⁰⁶ *De Volkskrant*, 17-06-1978, 49.

¹⁰⁷ *De Volkskrant*, 19-06-1978, 1.

¹⁰⁸ *De Volkskrant*, 19-06-1978, 13.

In tegenstelling tot De Volkskrant weigert Trouw om de wedstrijd tot revanchewedstrijd te bestempelen. Trouw baseert zich daarbij op dezelfde uitspraken van aanvoerder Ruud Krol, die soortgelijke commentaren ook al in De Telegraaf had gegeven.¹⁰⁹ Het wedstrijdverslag van Trouw refereert letterlijk aan de verloren finale: ‘er drong zich een grote vergelijking met 1974 op’, waarmee ook dit dagblad doelt op de spanning en de 1-2 achterstand, al werd dat hier wel tot een gelijkspel omgebogen.¹¹⁰ In de sportsectie kwam het dagblad nog eens terug op de woorden van aanvoerder Ruud Krol, die enige revanchegevoelens de dagen daarvoor ontkend had: ‘Krol mocht dan proberen duidelijk te maken hoe de kaarten binnen de ploeg lagen, even duidelijk was het dat voor voetballiefhebbers deze wedstrijd wel degelijk die extra dimensie van een revanche had. Alles is goed met dit toernooi zo leek het, als er maar van de Duitsers gewonnen wordt. Want ze zijn weer niet het beste elftal van het toernooi geweest, maar ze dreigen opnieuw ver te geraken.’¹¹¹

Het Parool was in overeenstemming met de andere dagbladen. Na 1974 lijkt, wanneer er over Nederland - Duitsland gesproken wordt, ‘revanche’ de boventoon te voeren. In dit kader is het echter het enige dagblad dat ook na de wedstrijd de revanche als geslaagd durfde te bestempelen: ‘halve wraak heel zoet’, zo luidde het oordeel dan ook.¹¹² ‘Halve wraak’, vrij geïnterpreteerd door ondergetekende, omdat een WK finale nooit gewroken kan worden met iets anders dan een WK finale. Verderop in het artikel vertelde de journalist: ‘voor mij hebben we dankzij die goal van René [de 2-2] wraak genomen voor München ’74. Een tweede keer verliezen, terwijl we toch weer beter speelden zou een ramp geweest zijn. Als er één ploeg was waartegen ik niet de boot in had willen gaan, dan was het Duitsland wel.’

Düsseldorf 1978 (december)

Voor de tweede keer dat jaar speelden Nederland en Duitsland, vlak voor de kerstdagen, een interland en ditmaal een vriendschappelijke. Ook De Telegraaf heeft rond deze periode blijkbaar het ‘vriendschappelijke’ aspect willen benadrukken, want

¹⁰⁹ *Trouw*, 17-06-1978, 29.

¹¹⁰ *Trouw*, 19-06-1978, 1.

¹¹¹ *Trouw*, 19-06-1978, 9.

¹¹² *Het Parool*, 19-06-1978, 11.

de voorbeschouwing van de wedstrijd gaat uitsluitend over het juiste schoeisel waarmee er op het half bevroren veld gespeeld diende te worden. De materiaalman van het Nederlands elftal had er halsoverkop blijkbaar nog een aantal moeten bijbestellen.¹¹³ In de verdere voorbeschouwing van de met 1-3 verloren wedstrijd treft men nog een opvallende fenomeen: bij het aankondigen van de vriendschappelijke wedstrijd tussen de twee landen, staat het woord ‘vriendschappelijk’ tussen aanhalingstekens. Vrij geïnterpreteerd betekent dit dat er volgens De Telegraaf van een vriendschappelijke ontmoeting tussen deze twee landen, gezien de onderlinge historie en rivaliteit, nooit echt sprake kan zijn.¹¹⁴ Een 1-3 nederlaag was dan uiteraard ook bijzonder teleurstellend. Toch relativeerde De Telegraaf: ‘Duitland had meer kwaliteit’, en ‘Oranje veel te licht’. Bovendien, omdat er na 1974 nog altijd niet gewonnen was van de Duitsers, zo lijkt te de redenatie van De Telegraaf althans te zijn, ‘zal de revanche opnieuw uitgesteld moeten worden.’¹¹⁵

Ook de voorbeschouwing van De Volkskrant was geheel in de geest van een ontmoeting die, buiten het prestige om, geen sportieve waarde had. Na afloop van de wedstrijd concludeerde De Volkskrant dat de ‘aanval gefaald had’.¹¹⁶ De Volkskrant had tevens wat woorden van de Duitse bondcoach genoteerd die veelzeggend zijn over de wederzijdse rivaliteit: ‘Er was meer inzet dan in de voorgaande twee wedstrijden. We zijn op de goede weg. Voor een wedstrijd tegen Nederland hoef je Duitsers nu eenmaal niet aan te moedigen. Dan willen ze wel. Ik heb ze nauwelijks hoeven te motiveren. Daarvoor waren ze veel te veel gebrand op revanche’.¹¹⁷ De rivaliteit kwam klaarblijkelijk van twee kanten.

Het Parool toonde zich evenzeer kritisch ten aanzien van het spel van Oranje. ‘Oranje verloor door een verschil in mentaliteit’, zo luidt de kop.¹¹⁸ ‘Oranje mist karakter’, weet men nog eens te verkondigen op de sportpagina.¹¹⁹ De Duitsers hadden het wel, zo oordeelde de journalist. ‘Waar de Manschaft de vriendschappelijke confrontatie

¹¹³ *De Telegraaf*, 20-12-1978, 1.

¹¹⁴ *De Telegraaf*, 20-12-1978, 21.

¹¹⁵ *De Telegraaf*, 21-12-1978, 13.

¹¹⁶ *De Volkskrant*, 21-12-1978, 1.

¹¹⁷ *De Volkskrant*, 21-12-1978, 19.

¹¹⁸ *Het Parool*, 21-12-1978, 1.

¹¹⁹ *Het Parool*, 21-12-1978, 21.

beziëld aangreep om voor volk en vaderland ten strijde te trekken, daar schuwde Oranje de verbeterde botsing.¹²⁰ Het Parool, zo lijkt het althans, was oprecht teleurgesteld in de houding van de Nederlanders. De Duitsers, daarentegen, konden op complimenten rekenen omdat zij voor ‘volk en vaderland’ hadden gestreden. Dit is dan ook precies wat dit dagblad van ‘haar’ Nederlands elftal wenst te zien, juist tegen Duitsland. Alsof de gehele nationale eer op het spel staat.

Soortgelijke kritieken aan het adres van dit Nederlands elftal waren in Trouw te lezen. Tijdens de voorbeschouwing haalde ook Trouw het fenomeen aan van de onmogelijke ‘vriendschappelijke’ wedstrijd tussen Nederland en Duitsland.¹²¹ Trouw refereerde ook aan de onderlinge rivaliteit: ‘In de dagen die aan deze prestigestrijd vooraf gingen leek het er veel op, dat de messen werden gescherpt. Her en der kwam aardig wat oud zeer naar boven, de rivaliteit vierde hoogtij.’¹²² De ‘messen’ waren echter vooral ‘gescherpt’ in de media voorafgaand aan de wedstrijd (waaronder in Trouw zelf), maar tot teleurstelling van het dagblad bleef het deze avond bij een ‘saaië wedstrijd’ en was er van de animositeit tussen de spelers maar weinig te merken.

Samenvatting jaren ‘70

Een duidelijke kentering heeft zich voorgedaan in het Duitslandbeeld zoals geformuleerd door de dagbladen. De verloren finale van 1974 bracht animositeit, misschien zelfs haat in de gelederen van de dagbladen jegens de Duitsers, zoals deze in de jaren vijftig slechts impliciet bestond, maar een dalende lijn had ingezet in de jaren zestig. Opvallend is ook dat binnen dit onderzoek er in de jaren ‘50 nog een duidelijk onderling verschil bestond in de kritische toon jegens de Duitsers. In de jaren vijftig waren namelijk vooral Trouw en De Volkskrant overduidelijk anti-Duits en zat de oorlog nog zonder meer diep. Na de verloren finale van ’74 schaardden echter De Telegraaf en Het Parool zich ook binnen het anti-Duitse kamp. Dit zou kunnen betekenen, bijvoorbeeld, dat anti-Duitse gevoelens latent aanwezig waren en juist rondom memorabele wedstrijden (makkelijker) worden geuit door de vier dagbladen.

¹²⁰ *Het Parool*, 21-12-1978, 21

¹²¹ *Trouw*, 20-12-1978, 1.

¹²² *Trouw*, 20-12-1978, 16.

Als tussentijdse balans van deze scriptie kunnen, na drie decennia aan dagbladen bestudeerd te hebben, de volgende mededelingen worden gedaan. Ten eerste, het proces van het verdwijnen en opkomen van opmerkingen die gerelateerd zijn aan de oorlog van Nederlandse dagbladen aan het adres van Duitsers rondom voetbalwedstrijden lijkt niet lineair: de jaren 50' en '70 waren immers duidelijk meer anti-Duits dan de jaren zestig dat waren. Ten tweede kan gesteld worden dat een krant niet per definitie, bijvoorbeeld door historie of ideologische voorkeuren, anti-Duits of minder anti-Duits is, maar dat het meer op 'toeval' gebaseerd is wanneer een krant zich negatief over de Duitsers uit. Aldus lijken de ideologische of historische achtergronden van de kranten niet werkelijk van belang.

Binnen de historiografie, zoals ik in de inleiding reeds vermeld heb, worden de jaren zeventig over het algemeen gezien als een periode waarin de opwinding over de Tweede Wereldoorlog een hoogtepunt bereikte. Gezien het woord 'mof', dat in 1974 door De Volkskrant werd gebruikt, kan ik ook ten aanzien van de sportjournalistiek deze ontwikkeling bevestigen. We moeten echter niet vergeten dat dergelijke referenties pas kwamen nadat de natie een 'nationaal trauma' had opgelopen na de verloren finale. Samenvattend kan men overtuigend stellen dat de animositeit in de jaren zeventig tot dusverre een hoogtepunt had bereikt. Daar waar dit onderzoek in de jaren vijftig nog aantoonde dat De Volkskrant België aartsvijand nummer één had genoemd, lijkt dit na afloop van de jaren zeventig schier onmogelijk. Er bestaat geen twijfel dat Duitsland na de verloren finale van 1974 deze rol binnen de vier dagbladen van België heeft overgenomen.

V: De jaren tachtig

Napels 1980 (juni)

Na de eerste ontmoeting in 1978 troffen Nederland en Duitsland elkaar opnieuw op een belangrijk eindtoernooi. Het Europees Kampioenschap voetbal in Italië was deze maal het decor en de Duitsers wonnen deze editie met 3-2 .

De stemming op voorhand, van wat toch als sleutelduel bestempeld kan worden, was binnen De Telegraaf nog optimistisch: ‘De Duitsers in het nauw’, kopte het dagblad dan ook vol overtuiging.¹²³ De Telegraaf heeft in deze zaterdageditie verder geen ruimte voor referenties aan het verleden. De toon werd echter aanzienlijk harder in het wedstrijdverslag, waar De Telegraaf moest zoeken naar verklaringen voor de nederlaag. ‘Altijd weer die Duitsers’, was een mogelijke verklaring.¹²⁴ ‘Oranje hilde om het verlies, dat keihard aankwam, omdat het weer die Duitsers waren geweest die het festijn bedierven.’ Een aantal pagina’s voorafgaand aan deze analyse had De Telegraaf al geoordeeld dat men ‘afgeslacht’ was.¹²⁵ Verder werd er benadrukt dat er vanaf 1956 al niet meer van de Duitsers gewonnen was, en dat er zo langzamerhand toch een soort ‘Manschaft-complex’ begon te ontstaan. Geen referenties aan de oorlog dus, maar wel aan 1974 (‘altijd weer die Duitsers’).

Ook Het Parool blaast hoog van de toren in haar voorbeschouwing. Dit dagblad is in deze editie echter veel meer anti-Duits dan De Telegraaf. In het artikel ‘Alleen historische zege kan Oranje goud brengen’, lopen de sentimenten van de journalist hoog op: ‘gebrand op een overwinning zijn ze stuk voor stuk. Ook zonder de voetbalsentimenten, spreekt de Manschaft nog altijd meer dan welke andere tegenstander aan’.¹²⁶ De Nederlandse bondscoach, Jan Zwartkruis, ontkende overigens dat er voor hem dergelijke sentimenten meespeelden. Maar, ook de leidsman was niet ontgaan dat ‘er internationals rondlopen bij wie zich de haat weer begint op te kroppen’. Twee jaar geleden spraken de kranten nog van ‘animositeit’. De term die nu gehanteerd is, is ‘haat’. Het Parool refereert in deze editie bovendien aan

¹²³ *De Telegraaf*, 14-06-1980, 33.

¹²⁴ *De Telegraaf*, 16-06-1980, 12.

¹²⁵ *De Telegraaf*, 16-06-1980, 11.

¹²⁶ *Het Parool*, 14-06-1980, 13.

de oorlog door aan te geven dat de Manschaft altijd aanspreekt, ‘ook zonder de voetbalsentimenten’. In het wedstrijdverslag hanteert Het Parool een soortgelijke toon als De Telegraaf: ‘De 3-2 nederlaag tegen de eeuwige rivaal West-Duitsland is hard aangekomen in het Nederlandse kamp bij het EK-voetbal.’¹²⁷ Ook dit dagblad spreekt van een ‘Manschaft-complex’.¹²⁸

De voorbeschouwing van De Volkskrant is traditiegetrouw negatief over de Duitsers. ‘Het onvoorstelbare saaie voetbal van de nationale ploeg wordt op hoog bevel van de bondscoach Jupp Derwall uitgevoerd’.¹²⁹ Voetbaltechnisch gezien leunen de Duitsers wat meer op de verdediging, zoals dat heet, dan andere landen dat doen. De Italianen staan hier ook bekend om.¹³⁰ Binnen deze editie van De Volkskrant kwam ik nog een interessante opmerking tegen: Rumminge, de spits van Duitsland, werd geanalyseerd: ‘blond, blauwe ogen, van een goed Germaans ras.’¹³¹ Een ideologische referentie aan het nazisme. ‘Oranje kan Rome wel vergeten’, zo luidt de nuchtere conclusie van De Volkskrant na de nederlaag.¹³²

Trouw heeft in het wedstrijdverslag waarschijnlijk de meest objectieve kop van de vier dagbladen: ‘Oranje niet naar Rome’, zo meldde de krant.¹³³ Trouw spreekt over de agressie die aanwezig was bij de Nederlanders in het veld, zonder deze overigens te veroordelen. Er spreekt eerder een bepaalde mate van begrip uit: ‘de Duitsers speelden opnieuw niet spectaculair. Maar wel oer-degelyk. Een stille kracht, vaak niet zo zichtbaar, lag de geïrriteerde Nederlanders van begin af aan zwaar op de maag.’¹³⁴ Het moge duidelijk zijn dat de Duitsers niet alleen irritatie bij de spelers opwekten, maar ook bij de journalist van Trouw.

¹²⁷ *Het Parool*, 16-06-1980, 1.

¹²⁸ *Het Parool*, 16-06-1980, 13.

¹²⁹ *De Volkskrant*, 14-06-1980, 27.

¹³⁰ John Foot, *Winning at all Costs: A Scandalous History of Italian soccer*, (New York, 2006-2007).

¹³¹ *De Volkskrant*, 14-06-1980, 49

¹³² *De Volkskrant*, 16-06-1980, 1.

¹³³ *Trouw*, 14-06-1980, 1.

¹³⁴ *Trouw*, 14-06-1980, 9.

Eindhoven 1980 (oktober)

In het najaar van datzelfde jaar was er nog een ontmoeting tussen beide landen. In Eindhoven eindigde de wedstrijd onbeslist: 1-1.

De Telegraaf was negatief over Oranje: ‘Zwartkruis [Nederlandse bondscoach] verbijstert met fantasie opstelling’, luidde de veelzeggende kop.¹³⁵ Het 1-1 gelijkspel dat er ‘toch nog’ uitgehaald werd door de Nederlanders was zonder meer reden tot hoop voor de toekomst, ‘maar geen reden tot optimisme’, zo oordeelde De Telegraaf in het wedstrijdverslag.¹³⁶ Verder typeerde men rondom deze wedstrijd de houding van de Duitsers als volgt: ‘eindelijk waren de rollen omgedraaid. Niet Oranje acteerde hautain, nee de Duitsers presenteerde zich met een misplaatst stuk superioriteitsgevoel in hun voetbalbagage.’

De Volkskrant geeft in deze editie de sentimenten weer: ‘vanavond staat de nationale voetbaleer op het spel, zeker voor de ouderen onder ons die een hekel aan Duitsers hebben.’¹³⁷ Een duidelijke referentie aan de oorlog. Gezien het feit dat de finale uit 1974 hier nog maar zes jaar geleden plaatsgevonden had, en dus ook voor een tiener nog vers in het geheugen had kunnen liggen, doelt het dagblad op een periode die werkelijk alleen door ouderen meegemaakt had kunnen zijn: de Tweede Wereldoorlog. ‘Nederlands elftal door het vuur gegaan voor gelijk spel,’ was hoe de krant haar goedkeuring uitsprak in het wedstrijdverslag.¹³⁸

Trouw kende een vergelijkbare voorbeschouwing. De Duitsers zouden de beste ploeg hebben en met betrekking tot hen sprak men enkel in respectvolle termen.¹³⁹ Het was volgens Trouw duidelijk te zien dat het de Nederlandse formatie aan kwaliteit ontbrak.¹⁴⁰

Het Parool begon haar voorbeschouwing met een kleine historie van de onderlinge ontmoetingen tussen Nederland en Duitsland. De laatste overwinning in 1956 en de

¹³⁵ *De Telegraaf*, 11-10-1980, 31.

¹³⁶ *De Telegraaf*, 13-10-1980, 13.

¹³⁷ *De Volkskrant*, 11-10-1980, 49.

¹³⁸ *De Volkskrant*, 13-10-1980, 1.

¹³⁹ *Trouw*, 11-10-1980, 33

¹⁴⁰ *Trouw*, 13-10-1980, 1.

verloren finale in 1974 kwamen aan bod. De krant meldt hierom dan ook: ‘de Nederlandse angst voor West-Duitsland is groter dan omgekeerd.’¹⁴¹ In het wedstrijdverslag noemde Het Parool de prestaties van Oranje ‘hartveroverend’.¹⁴² Ten opzichte van de Duitsers is men enkel respectvol.

Dortmund 1986

Na een tussenperiode van zes jaar kwamen de twee aartsvijanden weer tegen elkaar in actie in 1986, te Dortmund. Deze ‘vriendschappelijke’ wedstrijd eindigde in een 3-1 overwinning voor Duitsland. Van te voren werd ook niet veel verwacht door De Telegraaf.¹⁴³ Volgens De Telegraaf moest de Nederlandse keeper woensdag rekening houden met een drukke middag, want de Duitsers zouden vele kansen creëren. Een sprong van zes jaar in de tijd heeft Duitsland dus niet uit de favorietenrol kunnen weghalen, blijkens deze editie van De Telegraaf. In het wedstrijdverslag sprak het dagblad wel van een ‘geflatterde’ nederlaag.¹⁴⁴

De Volkskrant stond ook, meer dan in voorgaande jaren, in het teken van het voetbal van de Duitsers. De krant meldde dat Beckenbauer (bondscoach Duistland) nog altijd zoekende was naar zijn ideale opstelling en stond tevens stil bij de onervarenheid van het Nederlands elftal.¹⁴⁵ Het ‘saaie’ Duitsland lijkt dit decenium de boventoon te voeren, want ook dit dagblad refereert aan ‘onbenullig spel’. Er was een fase in de wedstrijd waarin Nederland de betere ploeg was. Dit resulteerde in een wat defensief opererende Manschaft, waarover De Volkskrant aangaf: ‘De Westduitsers verloochenden in de laatste oefenwedstrijd hun aard niet.’¹⁴⁶ Die zogenoemde ‘aard’ duidt dan op het defensieve en afwachtende spel.

Eenzelfde soort voorbeschouwing heb ik teruggevonden in Trouw. Ook hier staat men vooral stil bij het voetbal van de Duitsers, en ook hier staat dit niet in hoog aanzien:

¹⁴¹ *Het Parool*, 11-10-1980, 11.

¹⁴² *Het Parool*, 13-10-1980, 1.

¹⁴³ *De Telegraaf*, 14-05-1986, 25.

¹⁴⁴ *De Telegraaf*, 15-05-1986, 1.

¹⁴⁵ *De Volkskrant*, 14-05-1986, 11.

¹⁴⁶ *De Volkskrant*, 15-05-1986, 11.

‘geen avontuur, louter eenheidsworst.’¹⁴⁷ Na afloop van de wedstrijd was Trouw redelijk positief gestemd over het Nederlands elftal, dat zich blijkbaar kranig verweerd had. ‘Er zit weer muziek in het Oranje-elftal’, concludeerde het dagblad.¹⁴⁸ Toch werd er weer verloren van de Duitsers. ‘Men moet precies dertig jaar terug in de tijd om de laatste zege op de Oosterburen tegen te komen.’¹⁴⁹

In het wedstrijdverslag van Het Parool (de voorbeschuwing ontbrak) deed ook dit dagblad het voorkomen dat de uitslag redelijk geflatteerd was. Duitsland won de wedstrijd dan wel met 3-1, maar dit verschil in doelpunten was groter ‘dan het wedstrijdbeeld deed vermoeden.’¹⁵⁰ Het was vooral het ‘ontbreken van strijd in de eerste helft’ dat tot de nederlaag had geleiden. Ook in dit dagblad ontbraken aldus de echte ‘anti-Duitslandbeelden’ die stammen uit de oorlog, zoals dit in de voorgaande jaren meer dan eens het geval was.

Hamburg 1988 (juni)

Na de finale uit 1974 is dit misschien wel de meest memorabele wedstrijd (en zeker vanuit Nederlands perspectief) die de twee landen ooit gespeeld hebben. In Hamburg, in het hol van de ‘leeuw’, werden de Duitsers in de halve finale van het Europees Kampioenschap met 1-2 uitgeschakeld. Nederland zou uiteindelijk ook de finale halen en winnen. Dit is tot op de dag van vandaag Nederlands enige mondiale voetbalprijs.

Net als de andere dagbladen (de ‘Oranje koorts’ was inmiddels op een hoogtepunt) pakte De Telegraaf groots uit in haar voorbeschuwing op deze halve finale. In tegenstelling tot de voorgaande editie, waar sportief gezien niet veel op het spel stond, werd er weinig heel gehouden van de Duitsers in de vooruitblik: ‘Zelfingenomen en hondsbrutaal..... Negentien en een half uur voor de halve finale hebben de Duitsers een superioriteitsgevoel waar je bijna onpasselijk van wordt. Het zelfbewustzijn van Beckenbauers keurkorps is nog tot daaraan toe. Maar het zijn juist de randfiguren, die met een ongegeneerde arrogantie de dienst uitmaken.’¹⁵¹ Het toernooi vond plaats in

¹⁴⁷ *Trouw*, 14-05-1986, 13.

¹⁴⁸ *Trouw*, 15-05-1986, 13.

¹⁴⁹ *Trouw*, 15-05-1986, 25.

¹⁵⁰ *Het Parool*, 15-05-1986, 17.

¹⁵¹ *De Telegraaf*, 21-06-1988, 11.

Duitsland, dus geconcludeerd kan worden dat de ‘randfiguren’ die de dienst uitmaakten een algemene benaming voor Duitsers was. Na het traditionele shirtje wisselen van de spelers gebruikte Ronald Koeman een Duits shirt om daar, nog altijd op het veld en in het zicht van supporters in het stadion en thuis voor de televisie, een beweging mee te maken alsof hij zijn achterste met het shirt aan het afvegen was. Een gebaar dat misschien wel symboliek staat voor de gangbare Nederlandse achting van de Manschaft.¹⁵² De beelden gingen de hele wereld over.¹⁵³

Op de voorpagina van de volgende dag werd nog andermaal gerefereerd aan het hautaine gedrag van de Duitsers, dat de laatste jaren zo sterk naar voren is gekomen in de dagbladen: ‘niet de zich onverslaanbaar wanende Manschaft gaat zaterdag naar München voor de finale in het Europees Kampioenschap, maar het team van Rinus Michels.’¹⁵⁴ De Telesport sectie kopt veelzeggend: ‘eindelijk wraak’, waarmee uiteraard gerefereerd wordt aan de verloren finale van 1974.¹⁵⁵

De voorbeschouwing van De Volkskrant bestond vooral uit uitgebreide reportages over de spelers, opstellingen, de trainingen, de locaties en zelfs de kaartverkoop.¹⁵⁶ Na de overwinning sprak De Volkskrant, nog in meerdere mate dan De Telegraaf dit deed, over het losgebarsten volksfeest. ‘Nederland verbreedert uitbundig na EK-zege’, zo meldde de krant.¹⁵⁷ Opnieuw is het De Volkskrant dat een directe link met de oorlog legt in haar beschrijving van de feestvreugde. Ook nu bleek het weer om een voorbijganger te gaan, die kennelijk geschreeuwd zou hebben: ‘de moffen verslagen, de moffen verslagen’.

Voorafgaand aan de wedstrijd benadrukte Trouw het belang van een overwinning nog maar eens: ‘Het zit wel diep, hoor. Zal Oranje West-Duitsland terugpakken voor nederlaag 1974.’¹⁵⁸ Na de overwinning kwam Trouw terug op hetgeen men zich de dag ervoor had afgevraagd: ‘Nederland heeft zijn revanche van 1974’, zo luidde de

¹⁵² Kim Molendijk, *Opa's Fiets en de Mythe van '74*, 14.

¹⁵³

¹⁵⁴ *De Telegraaf*, 22-06-1988, 1.

¹⁵⁵ *De Telegraaf*, 22-06-1988, 13.

¹⁵⁶ *De Volkskrant*, 21-06-1988, 1.

¹⁵⁷ *De Volkskrant*, 22-06-1988, 1.

¹⁵⁸ *Trouw*, 21-06-1988, 2.

voorpagina. In tegenstelling tot De Volkskrant blijven referenties aan de oorlog in Trouw achterwege.

Het Parool stond eigenlijk volledig in het teken van revanche voor 1974. Dit is waar de gehele voorbeschouwing op gestoeld was. Andermaal benadrukte Het Parool de gevoelens van onrechtvaardigheid die de finale van 1974 heeft achtergelaten in de harten van de Nederlandse voetbalsupporter. Bovendien was een overwinning tegen Duitsland op zich natuurlijk al veel te lang geleden (1956). ‘Het wordt tijd dat daar verandering in komt’.¹⁵⁹ ‘Amsterdam viert ‘revanche’ groots op Leidseplein’, luidt de veelzeggende kop na afloop dan ook. Het lijkt erop alsof dit de ‘revanche’ van 1974 extra glans dient mee te geven.¹⁶⁰ Referenties aan de oorlog ontbraken.

München 1988 (Oktober)

Slechts enkele maanden na het losgebarsten volksfeest over de felbegeerde overwinning op de Duitsers kwamen beide landen elkaar andermaal tegen. Deze ontmoeting eindigde in 0-0.

De Telegraaf pakte andermaal groots uit in de voorbeschouwing van Telesport. Opvallend is het feit dat de toon enigszins veranderd lijkt: er is meer ‘zelfvertrouwen’ over de Nederlandse voetballers en de laatste overwinning lijkt een bepaalde spanning weggenomen te hebben. Marco van Basten, sterspeler van de desbetreffende generatie, herkende het belang van Nederland – Duitsland, en verwoordde dit als volgt: ‘Iedere speler had al dat aparte gevoel, dat na die nederlaag in 1974 is ontstaan.’¹⁶¹ Van dat zelfvertrouwen lijkt de volgende dag nog maar weinig sprake. De wedstrijd eindigde dan wel in 0-0, en de algehele opvatting dat Nederland beter gevoetbald had mocht dan overal aanwezig zijn in het eigen wedstrijdverslag, De Telegraaf kopte desalniettemin: ‘Nederland overeind tegen Duitsers.’¹⁶² Deze kop maakt duidelijk dat Nederland blij mag zijn met de puntending.

¹⁵⁹ *Het Parool*, 21-06-1988, 9.

¹⁶⁰ *Het Parool*, 22-06-1988, 1.

¹⁶¹ *De Telegraaf*, 19-10-1988, 21.

¹⁶² *De Telegraaf*, 20-10-1988, 1.

De Volkskrant had zelfs zoveel vertrouwen in een goede afloop van dit kwalificatieduel dat men enige angst bij de Duitsers had bespeurd: ‘Westduitsers verhullen vrees met dure woorden’, zo sprak men daar over.¹⁶³ In datzelfde artikel stond De Volkskrant nog eens stil bij het ‘besmeuren’ van het tenue van een Duitser door Ronald Koeman in juni van dat jaar. Er gingen geruchten dat de Duitse spelers, om een statement te maken, na afloop van deze wedstrijd geen shirtjes zouden wisselen. Volgens De Volkskrant het bewijs dat ‘ook in de Bondsrepubliek de strijd tussen de elftallen van West-Duitsland en Nederland in emoties dreigt te verdrinken.’ ‘De slag van München heeft die laatste winst echter weer weggevaagd’, zo luidde het radicale oordeel na afloop van deze wedstrijd.¹⁶⁴ Het lijkt mij dat De Volkskrant hier de plank behoorlijk mis heeft geslagen. In de 21ste eeuw kent elke Nederlandse voetbalsupporter de betekenis van 1988. Dat ditzelfde jaar nog een kwalificatieduel plaatsvond zal voor velen niet meer in het geheugen liggen. In hetzelfde artikel meldde de krant dat Nederlandse supporters het Duitse volkslied hadden uitgefloten. Men noemde dit ‘stoer en onbeschaafd’, maar men krijgt de indruk dat vooral de eerste term de voorkeur geniet binnen de redactie van De Volkskrant.

Het Parool refereerde tevens aan het incident rondom het shirtje wisselen van eerder dat jaar: ‘Actie Koeman prikkelt Westduitsers’, meldde het dagblad.¹⁶⁵ In de voorbeschouwing valt verder een hoop animositeit te bespeuren, maar deze animositeit lijkt vooral afkomstig van de finale van 1974 en de halve finale eerder datzelfde jaar en lijkt niets met de Tweede Wereldoorlog te maken te hebben. De shirtjes werden weliswaar niet gewisseld, ‘maar met de onderlinge antipathie viel het verder wel mee’, aldus de journalist.¹⁶⁶

¹⁶³ *De Volkskrant*, 19-10-1988, 1.

¹⁶⁴ *De Volkskrant*, 20-10-1988, 11.

¹⁶⁵ *Het Parool*, 19-10-1988, 13.

¹⁶⁶ *Het Parool*, 19-10-1988, 27.

Rotterdam 1989

De ‘terugwedstrijd’ uit dezelfde ‘kwalificatiecyclus’ vond plaats in Rotterdam.

Andermaal eindigde de wedstrijd in een gelijk spel: 1-1.

In de voorbeschouwing van De Telegraaf gaat het weinig over de wedstrijd zelf. De editie staat vooral in het teken van de relaties tussen Bondscoach (Libregts) en zijn Nederlandse spelers. Volgens het dagblad stonden de relaties in het begin namelijk onder druk, maar zijn ze gedurende de kwalificatiereeks aanzienlijk verbeterd.¹⁶⁷ Nederland maakte vlak voor tijd pas de aansluitingstreffer en kwam daardoor goed weg. ‘Oranje door oog van de naald’, kopte De Telegraaf dan ook.¹⁶⁸ Verder maakte De Telegraaf melding van rellen die een ‘ravage’ aangericht hadden rondom de Rotterdamse Kuip. Supporters van beide landen hadden elkaar bewust opgezocht en er waren vechtpartijen ontstaan.

De Volkskrant laat uit de mond van de trainer/bondscoach (Libregts) het woord ‘komedianten’ optekenen als typering voor de Duitsers.¹⁶⁹ Het is een woord dat ik nog niet eerder ben tegen gekomen binnen dit onderzoek en lijkt dan ook meer een losse formulering van de trainer zelf dan dat dit een fundamenteel Duitslandbeeld herbergt. De krant maakte tevens melding van de rellen rondom het stadion en in de binnenstad van Rotterdam. In tegenstelling tot De Telegraaf, dat meer ‘het geheel’ betreunde, schoof De Volkskrant de schuld in de schoenen van de Duitse supporters: ‘Groepen Duitsers lokten reacties uit door de Hitlergroet te brengen, en ‘Sieg Heil’ te scanderen.’¹⁷⁰ Dergelijke opmerkingen, los van de ‘schuldvraag’ met betrekking tot de vechtpartijen, geven naar mijn mening goed de spanning weer van het einde der jaren ’80. Het is veelzeggend dat het andermaal De Volkskrant is die dergelijke berichtgeving doet, net als dit binnen mijn onderzoek al eerder gebeurde met het woord ‘moffen’ in 1974 en 1988.

¹⁶⁷ *De Telegraaf*, 26-04-1989, 13.

¹⁶⁸ *De Telegraaf*, 27-04-1989, 1.

¹⁶⁹ *De Volkskrant*, 26-04-1989, 4.

¹⁷⁰ *De Volkskrant*, 27-04-1989, 1.

Behalve dan dat de wedstrijd tussen de twee landen ‘beladen’ te noemen was, was er van animositeit jegens de Duitsers geen sprake binnen Trouw.¹⁷¹ Dit was na afloop van de wedstrijd tevens het geval.¹⁷² Op de voorpagina refereerde Trouw ook aan de vechtpartijen.

De voorbeschouwing van Het Parool was gevrijwaard van werkelijk anti-Duitse typeringen die gerelateerd zijn aan de oorlog. Wel noemt men het Nederlandse Legioen ‘bloeddorstig’, maar dat dient men naar mijn mening niet al te letterlijk op te vatten.¹⁷³ Dergelijke uitspraken zijn overwegend ‘sportief’ en vallen te vergelijken met uitspraken als ‘de tegenstander opvreten’. In de nabeschouwing toont Het Parool zich als het ware het meest relativerend. Er werd nauwelijks stilgestaan bij de wedstrijd, maar des te meer bij de ongeregelheden daaromtrent. Dit bleek al uit de voorpagina: ‘Interland onbeslist, gewonden bij rellen’.¹⁷⁴ ‘Zo’n stemming als er gisteravond rondom de wedstrijd hing, hebben wij in Rotterdam eigenlijk nog niet eerder meegemaakt’. Het Parool voegt er aan toe dat gewonde Duitse en Nederlandse supporters zelfs naar verschillende ziekenhuizen werden afgevoerd om verdere incidenten te voorkomen. Alhoewel Het Parool de rellen rondom de wedstrijd niet expliciet veroordeeld valt uit de toon van het artikel toch te merken dat dergelijke ongeregelheden niet thuis horen rondom voetbalwedstrijden.

Samenvatting jaren ‘80

De wedstrijd uit 1988 is er een geworden die niet meer weg te denken is uit het collectieve geheugen van de Nederlandse voetbalsupporters, en staat op ongeveer gelijke hoogte met de verloren finale uit 1974. Ook na deze wedstrijd (net als in ’74) werd het taalgebruik ten aanzien van de Duitsers duidelijk harder. ‘Moffen’ is een woord dat andermaal wordt gebruikt, en andermaal door De Volkskrant. In de overige wedstrijden uit de jaren tachtig bleven dergelijke verwijzingen naar een oorlogsverleden echter compleet achterwege. Dat de oorlog in de jaren tachtig volgens Chris van der Heijden ‘booming business’ werden valt op basis van mij onderzoek

¹⁷¹ *Trouw*, 26-04-1989, 1.

¹⁷² *Trouw*, 27-04-1989, 13.

¹⁷³ *Het Parool*, 26-04-1989, 11.

¹⁷⁴ *Het Parool*, 27-04-1989, 1.

dan ook niet werkelijk te bevestigen. De kranten waren in ieder geval niet bijzonder vijandig tegenover de Duitsers om zo de eventuele oplagecijfers te vergroten. Twee maal tot nu toe, gedurende dit onderzoek, werd de toon fundamenteel harder en kwamen er oorlogsreferenties aan te pas. In beide gevallen was er sprake van een belangrijke wedstrijd. Wanneer de sentimenten dus werkelijk hoog op lopen, zo lijkt het, pas dan komen de verwijzingen naar het zwarte verleden van beide landen aan bod. Zowel bij de spelersgroep als bij de Nederlandse dagbladen valt rondom reguliere ontmoetingen namelijk weinig animositeit te bespeuren. Een andere belangrijke ontwikkeling is het ontstaan van de rellen rondom de wedstrijden. De supportersgroepen werden harder tegen elkaar en er werden extreemrechtse leuzen geschreeuwd die duidelijk aan de oorlog refereerden. Ik zal in het verdere onderzoek nog terugkomen op deze ontwikkeling, want die wordt voortgezet in de jaren negentig.

VI: De jaren negentig

Milaan 1990

Net als de wedstrijden uit 1974 en 1988 zou deze wedstrijd een wedstrijd worden waarover nog veel gesproken zou worden. Dezelfde generatie Nederlandse voetballers van de halve finale uit 1988 stelde dit toernooi zwaar teleur. Als ultieme uiting van frustratie spuugde Frank Rijkaard, een van de steunpilaren van deze voetbalgeneratie, zijn Duitse collega Rudi Völler in de haren. Beide werden met rood van het veld gestuurd, maar een rode kaart voor Rijkaard alleen was een meer terechte beslissing van de arbiter geweest. Het gespuug van Rijkaard ging de wereld over, en kan misschien zelfs symbool staan voor de opvattingen van deze generatie voetballers over de oosterburen, net zoals twee jaar eerder het geval was met het ‘besmeuren’ van een Duits shirt door Ronald Koeman. Deze wedstrijd werd overigens met 2-1 gewonnen door Duitsland.

De voorpagina van De Telegraaf bestond uit een waarschuwing voor Oranje: men moest tegen ‘aartsvijand Duitsland’ uit een ‘ander vaatje tappen’ dan de voorgaande

wedstrijden dit toernooi.¹⁷⁵ In het wedstrijdverslag betreurde De Telegraaf het incident van Rijkaard en Völler. Hoewel Nederland verloren had van een Duitsland dat traditioneel ‘op het kansje in de counter loerde’, kon men toch met opgeheven hoofd het veld verlaten. Het was opvallend om in deze editie van De Telegraaf opnieuw te lezen over rellen tussen fans van beide landen. Ditmaal geschiedde de ongeregeldheden echter niet rondom het stadion, maar in de wijk Nieuwstraat te Kerkrade. Op de plek waar de grens tussen Nederland en Duitsland dwars door de straat loopt stonden beide supportersgroepen elkaar op te wachten. Het geheel begon volgens De Telegraaf toen Nederlandse leden van een motorbende Duitse supporters aanvielen. Enkel door tussenkomst van liefst tweehonderd agenten van de Militaire Eenheid kon de situatie onder controle gekregen worden en werden de straten ‘schoongeveegd’.¹⁷⁶

In de voorbeschouwing van De Volkskrant worden tevens de spanningen rondom deze wedstrijden beschreven.¹⁷⁷ In deze editie vielen weinig oorlogssentimenten te bespeuren. In het wedstrijdverslag was dit evenmin het geval. ‘Westduitsers sturen Oranje naar huis terug’ was te lezen op de voorpagina.¹⁷⁸ Positief over het Duitse spel was de krant echter ook niet: ‘Oranje zette zichzelf in de 8ste finale voor schut tegen de verre van imponerende Duitse ploeg’.¹⁷⁹ Opvallender was de volgende opmerking binnen De Volkskrant: ‘de gevreesde ongeregeldheden bleven uit.’ Het is in deze zin jammer dat de redactie van het dagblad zich, zo redeneer ik althans, blind gestaard heeft op de ontwikkelingen rondom het stadion. Dat er grote rellen waren in de binnenstad van Kerkrade, zoals De Telegraaf dit wel berichtte, heeft de redactie kennelijk over het hoofd gezien of niet belangrijk genoeg geacht voor een plaats in het artikel.

Op basis van het verloop van het toernooi tot op dat moment was het volgens het dagblad Trouw lastig om in een overwinning te geloven.¹⁸⁰ Na afloop van de wedstrijd

¹⁷⁵ *De Telegraaf*, 23-06-1990, 1.

¹⁷⁶ *De Telegraaf*, 25-06-1990, 1.

¹⁷⁷ *De Volkskrant*, 23-06-1990, 31.

¹⁷⁸ *De Volkskrant*, 25-06-1990, 1.

¹⁷⁹ *De Volkskrant*, 25-06-1990, 11.

¹⁸⁰ *Trouw*, 23-06-1990, 1.

had ook Trouw een groot deel van de voorpagina ingericht om te berichten over de veldslag tussen beide supportersgroepen in Kerkrade. Trouw spreekt, net als De Telegraaf, van het ‘schoonvegen’ van de straten, waarbij de belangrijkste onruststokers werden afgevoerd.¹⁸¹ Het ‘spuugincident’ werd voorzien van een waardeoordeel. Het was Rijkaard die in de ‘provocaties’ van zijn tegenstander was getrapt en dit met een rode kaart had moeten bekopen. Verderop in het artikel werd de sfeer omschreven in een café in Berlijn. Na het eerste doelpunt van de Duitsers zou men aldaar ‘Wir sind Deutschen’ hebben gezongen, waarop Trouw de suggestie wekt dat men ‘Duits zijn’ blijkbaar als ‘een garantie’ ziet voor overwinningen. De redactie is overduidelijk geïrriteerd over dit arrogante gedrag van de doorsnee Duitser. En hoewel men het spugen van Rijkaard niet expliciet wilt goed keuren, valt tussen de regels door te lezen dat men het Rijkaard (of welke Nederlander dan ook) niet kwalijk neemt wanneer men in de provocaties van de ‘arrogante’ Duitsers trapt.

Ook Het Parool sprak over het tot dan toe teleurstellend verlopen toernooi. ‘Toch zijn de spelers niet echt ongelukkig met West-Duitsland als opponent. Deze wedstrijd heet binnen de spelersgroep een verhaal apart te zijn. Er wordt daarbij nadrukkelijk gezinspeeld op de sentimenten.’¹⁸² Net als vorig jaar (1989) begint Het Parool op de voorpagina met het vermelden van de rellen in plaats van te berichten over voetbalinhoudelijke zaken. ‘Vechtpartijen in grensplaatsen na voetbalwedstrijd’, luidde de kop.¹⁸³

Göteborg 1992

Na de gewonnen halve finale in 1988 volgde, vanuit Nederlands perspectief, een volgend hoogtepunt. Op het Europees Kampioenschap van 1992 versloeg Nederland de Duitsers in de kwartfinale met 3-1.

De voorbeschouwing binnen De Telegraaf stond volledig in het teken van het weergeven van de spanning in de Nederlandse samenleving. Records qua televisiekijkers zouden worden weggevaagd. Verwacht werd dat ruim 9 miljoen

¹⁸¹ *Trouw*, 25-06-1990, 1.

¹⁸² *Het Parool*, 23-06-1990, 37.

¹⁸³ *Het Parool*, 25-06-1990, 1.

mensen de ‘kapitale’ wedstrijd tussen Nederland en Duitsland zouden bekijken. Het vorige record stond op iets meer dan 8 miljoen kijkers (veelzeggend genoeg was dit de wedstrijd Duitsland –Nederland in 1988). ‘In de aanloop naar de allesbeslissende ontmoeting van ‘ons’ Oranje met tegenstander nummer één, Duitsland, staat heel het vaderland op zijn kop.’¹⁸⁴ De analyse van de wedstrijd in *De Telegraaf* liet tevens niets te wensen over: ‘Nederland vernedert Duitsers: 3-1.’¹⁸⁵ Opvallend is echter dat binnen deze editie van *De Telegraaf* vooral het ‘wederzijds respect’ van de spelers geprezen werd. Dit is een primeur binnen mijn onderzoek. Een mogelijke verklaring hiervoor kan zijn dat na de rellen van de recentere ontmoetingen (ook hier in Zweden hadden beide supportersgroepen elkaar weer opgezocht) er vanuit maatschappelijk oogpunt enige behoefte was aan een minder vijandige toon. De toon lijkt in *De Telegraaf* gericht op verzoening, of in de minste plaats op nuancering van het spelletje dat voetbal natuurlijk altijd blijft. ‘Dat voetbal niet altijd oorlog is’, werd door deze wedstrijd zelfs bewezen, volgens *De Telegraaf*.¹⁸⁶

De Volkskrant koos als voorbereiding op deze wedstrijd een historische invalshoek: de krant beschreef de meest memorabele ontmoetingen tussen beide landen. Men sprak over de ‘ontsiering’ van 1990 (het spuugincident). Uiteraard kwam ook de halve finale van 1988 aan bod, waar Nederland uiteindelijk zelfs Europees kampioen werd. Er werd gerefereerd aan de verloren finale van 1974, de 7-0 nederlaag uit 1959 en zelfs aan de eerste ontmoeting die Nederland won (1910). Het is veelzeggend dat de oorlog niet genoemd is in deze voorbeschouwing.¹⁸⁷ In het wedstrijdverslag sprak *De Volkskrant* overigens niet van een ‘vernedering’ van de Duitsers, zoals *De Telegraaf* dit wel deed. ‘Nederland bij laatste vier na klinkende 3-1 tegen Duitsland’, meldde de voorpagina dan ook.¹⁸⁸ Verderop in het artikel is er andermaal ruimte voor melding van rellen tussen beide supportersgroepen. Zowel rondom het stadion in Zweden als in de Nederlandse stad Enschede hadden vechtpartijen plaatsgevonden. Ook de

¹⁸⁴ *De Telegraaf*, 18-06-1992, 1.

¹⁸⁵ *De Telegraaf*, 19-06-1992, 1.

¹⁸⁶ *De Telegraaf*, 19-06-1992, 23.

¹⁸⁷ *De Volkskrant*, 18-06-1992, 17.

¹⁸⁸ *De Volkskrant*, 19-06-1992, 1.

Nieuwstraat in Kerkrade werd genoemd. Volgens De Volkskrant hing daar een ‘rellerige’ sfeer.

In de voorbeschuwing van Trouw deed het dagblad al melding van het feit dat ‘Politie en fans op scherp staan’, en dat juist bij de Zweedse autoriteiten ook het besef aanwezig is dat de ‘gemoedelijke sfeer’ van de afgelopen dagen zomaar om kan slaan, omdat Nederland – Duitsland ‘nu eenmaal niet te vergelijken valt met de confrontaties met Schotland en het Gos’ [een wedstrijd die ervoor had plaatsgevonden].¹⁸⁹ In het artikel ‘feestvreugde na show Oranje,’ werden Amsterdam, Den Haag en Rotterdam ‘bezocht’. Tevens werden ook in Trouw de rellen besproken van de Zweedse havenstad en Enschede. De rellen in Zweden waren volgens Trouw echter vooral de schuld van de Duitsers, die met vijfhonderd supporters een ‘spoor van vernieling’ hadden achterlaten. ‘Het Oranje legioen hield zich verder afzijdig’, moest dit nog maar eens extra benadrukken. In Enschede waren het vooral de Nederlandse supporters die op rellen uit waren, omdat zij de grens overstaken en de confrontatie opzochten, aldus Trouw.

Het Parool berichtte in de voorbeschuwing tevens over de aangekondigde ‘extra veiligheidsmaatregelen’ van de Zweedse politie.¹⁹⁰ Bovendien zouden volgens Het Parool (‘Duitse’) neonazi’s op weg zijn naar de havenstad. Men veroordeelde de rellen consequent: ‘Wie belast is met de overtuiging dat er behalve voetbal nog een paar dingen belangrijk zijn in het leven, wordt nooit een goede supporter. Rotmoffen zijn er om in te maken, bierglazen dient men te ledigen en te vullen - andersom mag ook – en blonde vrouwen zijn van ons allemaal: dat zijn de keuzes die de Oranjeklant bestaansrecht geven.’¹⁹¹ De krant zegt hiermee het volgende: het is prima, en zelfs een vereiste, om de Duitsers te haten (‘rotmoffen’ is het bewijs dat dit ook met de oorlog te maken heeft), maar het is absoluut primitief en totaal onnodig om onder de noemer van voetbal, wat een spelletje is en blijft, elkander de hersens in te slaan.

¹⁸⁹ *Trouw*, 18-06-1992, 12.

¹⁹⁰ *Het Parool*, 18-06-1992, 13

¹⁹¹ *Het Parool*, 19-06-1992, 1.

Rotterdam 1996

Vier jaar later kwamen beide landen weer tegenover elkaar te staan in Rotterdam en ditmaal andermaal onder de noemer van een ‘vriendschappelijke’ wedstrijd. Rondom de laatste interland in 1992 had De Telegraaf al even stilgestaan bij het onderlinge respect dat spelers in de wedstrijd voor elkaar getoond hadden. Rondom deze wedstrijd, die Duitsland overigens met 0-1 won, bleef het opnieuw opvallend stil met betrekking tot anti-Duitse sentimenten. Het lijkt erop alsof de vier desbetreffende Nederlandse dagbladen vooral niet wilden bijdragen aan het ontstaan van nieuwe rellen of anderszins enige animositeit wilden creëren.

Guus Hiddink, de nieuwe Nederlandse bondscoach, had tegen een journalist van De Telegraaf de wedstrijd ‘een fijne wedstrijd op weg naar het EK genoemd’. ‘Duitsland wordt door iedereen gezien als een tussendoortje’, zo concludeerde de journalist dan ook.¹⁹² Na afloop van de wedstrijd was de toon ietwat vijandiger: ‘Opnieuw verlies tegen Duitsers’, zo luidde de kop.¹⁹³ Verderop in het artikel meldde De Telegraaf dat Nederland ‘de eeuwig lijkende strijd met de Duitsers weer had verloren’.

In de voorbeschouwing van De Volkskrant was er in deze editie opnieuw ruimte ingeruimd voor een soort historie van de wedstrijden tussen Nederland en Duitsland en de betekenis die deze ontmoetingen voor beide landen hebben. Er werd gesproken over de laatste wedstrijd van Duitsland in de voorbereiding van 1986 naar Mexico. ‘Nederland was destijds niet meer dan een ietwat naïeve sparringpartner,’ zo vond De Volkskrant.¹⁹⁴ Na afloop van deze wedstrijd ging het eigenlijk maar over één gebeurtenis: de rellen rondom de interlands. Opnieuw hadden supportersgroepen van beide landen elkaar opgezocht. ‘Een Duitser werd bij een tankstation in elkaar geslagen’, en er werden door enkele Duitse supporters ‘nazi-liederen’ gezongen bij het Centraal Station te Rotterdam.¹⁹⁵

¹⁹² *De Telegraaf*, 24-04-1996, 21.

¹⁹³ *De Telegraaf*, 25-04-1996, 1.

¹⁹⁴ *De Volkskrant*, 24-04-1996, 17.

¹⁹⁵ *De Volkskrant*, 25-04-1996, 1.

Trouw maakt melding van het feit dat de Rotterdamse Kuip bij lange na niet uitverkocht zal zijn.¹⁹⁶ De wedstrijd, die bovendien nog door beide voetbalbonden was aangekondigd als ‘duel van verbroedering’ (hoogstwaarschijnlijk met het doel om ongeregelheden in de toekomst te voorkomen), werd opnieuw ontsierd door vechtpartijen, zowel in de binnenstad van Rotterdam als rondom het stadion. ‘Steekpartijen en nazi-liederen begeleiden duel der verbroedering’, is dan ook de titel van het ‘wedstrijdverslag’. Enkele Nederlandse treinreizigers werden geïnterviewd over de massale aanwezigheid van ‘gevaarlijke’ Duitse supporters. Een vrouw vertelde: ‘die Duitsers zitten ons altijd al dwars’, waarop een mannelijke treinreiziger toevoegde: ‘laten ze die moffen gelijk het land uitgooien’.¹⁹⁷ Gezien het halflege stadion kan men constateren dat de belangstelling voor de interlands enigszins was teruggelopen. Opmerkingen als van deze reizigers, alsmede het feit dat er andermaal vechtpartijen waren ontstaan, tonen wel degelijk aan dat de animositeit nog altijd aanwezig was. De term ‘moffen’ laat over de oorsprong van deze animositeit weinig twijfel bestaan.

De verzachting van de toon was ook terug te vinden in de edities van Het Parool in 1996. In de voorbeschouwing viel mij op dat het leek alsof er een ‘gewone’ voetbalwedstrijd op het programma staat.¹⁹⁸ Interessanter werd Het Parool in de nabeschouwing. De krant maakt namelijk melding van het feit dat de beide voetbalbonden van Nederland en Duitsland deze wedstrijd hadden georganiseerd om de relaties, voornamelijk tussen de supporters, te verbeteren. ‘Maar de opzet slaagde niet. De sfeer had buiten het veld een uiterst grimmig karakter, met drie gewonden en 71 arrestaties.’¹⁹⁹ Het ‘feestje’ was dan ook uitgebleven.

¹⁹⁶ *Trouw*, 24-04-1996.

¹⁹⁷ *Trouw*, 25-04-1996.

¹⁹⁸ *Het Parool*, 24-04-1996, 21.

¹⁹⁹ *Het Parool*, 25-04-1996, 1.

Gelsenkirchen 1998

Twee jaar later maakte de Nederlanders de reis naar het buurland voor andermaal een vriendschappelijke ontmoeting. De wedstrijd eindigde in 1-1.

Van animositeit viel in De Telegraaf weinig te merken. Juist dat feit is overigens wel van belang, want hiermee lijkt de ingezette trend van een zachtere toon uit 1996 gecontinueerd te worden. Nederland heeft volgens het dagblad een betere generatie voetballers en is ‘klaar voor de interland tegen de Duitsers’.²⁰⁰

De Volkskrant dichtte deze favorietenrol tevens aan het Nederlands elftal toe: ‘alsof Duitsland een of andere tweederangs voetbalmatie is’, is hoe men de stemming van de pers beschreef.²⁰¹ Ook werd er weer, zoals gebruikelijk was sinds een jaar of tien, stilgestaan bij de ‘strengere veiligheidsmaatregelen’ der autoriteiten. Na afloop kon men naar opluchting constateren dat de verwachte rellen waren uitgebleven. In een wedstrijdverslag, dat bovendien weinig met de wedstrijd te maken had, sprak De Volkskrant van een ‘respectvolle ontmoeting’ om dit te benadrukken. ‘Ook de twee voetbaloefeningsploegen benaderden elkaar met respect. Overtredingen werden nauwelijks gemaakt.’²⁰²

Ook Trouw berichtte over het ‘verscherpte toezicht’ van de Duitse autoriteiten, die geen enkel risico op escalaties wilden lopen. Zo viel er te lezen dat de Duitse autoriteiten ‘snelrecht’ zouden toepassen op de gearresteerde relschoppers.²⁰³ Het wedstrijdverslag stond daarentegen volledig in het teken van het voetbal. Nederland ‘was veel beter’ en ‘had verzuimd afstand te nemen in de eerste helft.’²⁰⁴

Het Parool pakte in de voorbeschouwing groots uit over de wedstrijd Nederland – Duitsland vanuit cultureel/psychologisch perspectief. Samen met Gerrit Valk, toenmalig Kamerlid van de PvdA, bespraken zij de animositeit en de oorsprong daarvan. ‘Zeker na de verloren finale van 1974 was er sprake van een escalatie in de

²⁰⁰ *De Telegraaf*, 18-11-1998, 1.

²⁰¹ *De Volkskrant*, 18-11-1998, 17.

²⁰² *De Volkskrant*, 19-11-1998, 31.

²⁰³ *Trouw*, 18-11-1998.

²⁰⁴ *Trouw*, 19-11-1998, 13.

voetbalrelatie Nederland – Duitsland. Niet alleen buiten het veld, maar ook daarbinnen'.²⁰⁵ 'Natuurlijk speelt in de relatie Nederland – Duitsland ook de recente geschiedenis een rol. De Tweede Wereldoorlog is echter niet de enige verklaringsgrond waarom het voetbaltreffen Nederland – Duitsland zoveel emoties oproept'. De andere verklaringsgronden waren volgens Het Parool en Valk 'het buurlandsyndroom', waarbij sentimenten altijd hoog oplopen, zoals dat met elke 'derby' binnen het voetbal is. Een andere verklaring zit volgens Het Parool in het culturele aspect van het voetbal der beide landen. Duitsers zouden traditioneel harde werkers zijn, gedisciplineerd kunnen opereren en hun ware kracht zou in het collectief liggen. Nederland stond juist meer in het teken van het creatieve individu, de schoonheid van het spelletje en de mondige spelers (Crujff, van Hanegem, Gullit en Koeman). Culturele aspecten als deze zijn gedoemd te botsen, zo oordeelde het dagblad. Aan het einde van het artikel spreekt Het Parool de hoop uit dat de voetbalverhoudingen tussen beide landen nu eindelijk eens verbeterd kunnen worden. Hiermee geeft men duidelijk het doel aan van dit artikel. Het lijkt een subtiele manier van het veroordelen van het geweld door het te verklaren en juist het feit dat de Tweede Wereldoorlog zo een belangrijke rol heeft gespeeld voor de animositeit lijkt nu de weg vrij te kunnen maken voor normalisering. De oorlog komt immers steeds verder in het verleden te liggen. Het wedstrijdverslag kende geen opmerkingen die het vermelden waard zijn.²⁰⁶

Samenvatting jaren negentig

Zeer veelzeggend, in het kader van dit onderzoek, is het ontbreken van een referentie aan de Tweede Wereldoorlog bij het historische overzicht van De Volkskrant ter voorbeschouwing op de wedstrijd uit 1992. Het lijkt immers, wanneer men de sentimenten beschrijft die meespelen binnen de onderlinge ontmoetingen, voor de hand liggend om hier de oorlog bij te betrekken. De Volkskrant heeft dit echter niet gedaan. En hoewel het enigszins aan de vroege kant is om hier verregaande conclusies aan te verbinden, lijkt het te maken te hebben met het verstrijken van de tijd, waardoor

²⁰⁵ *Het Parool*, 18-11-1998.

²⁰⁶ *Het Parool*, 19-11-1998, 1.

de oorlog logischerwijs verder uit het geheugen is komen te liggen. Ik kan mij namelijk niet voorstellen dat een dergelijke historisch overzicht, wanneer dit bijvoorbeeld in 1974 zou zijn opgesteld, geen enkele referentie aan de oorlog zou bevatten (al is dat natuurlijk een speculatie). Het uitgebreide verhaal over de vijandigheid tussen Nederland en Duitsland van Het Parool uit 1998 is in deze vollediger: hoe men de relaties tussen Nederland en Duitsland ook omschrijft, het ontbreken van een referentie aan de oorlog maakt deze omschrijving per definitie onvolledig: de oorlog speelt onmiskenbaar een rol in de onderlinge relaties, en zeker vanuit Nederlands perspectief. De afstand in tijd na de oorlog wordt echter steeds groter. Vanuit deze redentatie zou men kunnen concluderen dat het met de vijandigheid tussen de twee ‘voetballanden’ met de jaren beter zou moeten gaan.

Een andere ontwikkeling, die in de jaren tachtig werd ingezet maar in de jaren negentig een hoogtepunt bereikte, was de radicalisering van de supporters van Nederland en Duitsland. Meer dan eens kwam in mijn onderzoek naar voren dat dit gepaard ging met uitingen van extreemrechtse leuzen. Het zou echter te ver gaan om deze uitpattingen puur aan de vijandigheid tussen Nederland en Duitsland als voetbalnaties te wijten. De opkomst van extreemrechts was immers een bekend fenomeen door de gehele beschaving in de jaren negentig, zoals ik in het eerste hoofdstuk ook al aangaf. Desalniettemin is het veelzeggend dat juist tijdens voetbalwedstrijden tussen deze twee landen uitspraken als ‘Heil Hitler’ de revue passeerden. Kennelijk boden de wedstrijden een goed theater voor dergelijke uitspraken.

VII: de jaren 2000 - 2012

Amsterdam 2000

Nederland, dat later dit jaar zou schitteren op het eindtoernooi in eigen land, werd andermaal tot favoriet bestempeld door de nationale- en internationale pers. Deze keer maakte het de toegedichte favorietenrol waar: Nederland won met 2-1.

De Telegraaf kende een voorbeschouwing die een korte historie gaf van de onderlinge ontmoetingen tussen Nederland en Duitsland. Er moest bovendien maar weer eens worden gewonnen door het thuisland, want ‘sinds 75 jaar heeft Nederland geen thuiswedstrijd meer van de oosterburen gewonnen’.²⁰⁷ De overwinning kreeg dan ook een bijzonder warm welkom van De Telegraaf. Bovendien haalde de krant nog even haar gram bij keeperstrainer Sepp Maier van de Duitsers(die zelf overigens de finale van 1974 keepste), die op de wedstrijddag aan journalisten zou hebben verkondigd dat Nederland er niet veel van kon. ‘Wat dacht je hiervan, Sepp?’, luidde de kop op de voorpagina dan ook.²⁰⁸

De Volkskrant benadrukt in de voorbeschouwing van deze editie nog maar eens het feit dat ‘Nederland – Duitsland niet zomaar een oefenduel is.’²⁰⁹ Net als De Telegraaf was ook De Volkskrant zeer content met de behaalde overwinning. Op de voorpagina kopte het dan ook: ‘oppermachtig Nederland verslaat Duitsland’.²¹⁰ De Volkskrant refereerde bovendien nog aan het feit dat het ‘buiten het veld’ rustig gebleven was.

De affaire rondom de keeperstrainer van Duitsland werd binnen de voorbeschouwing van Trouw breed uitgemeten. Nederland zou helemaal geen team van wereldklasse hebben, maar juist een van de mindere van het continent zijn, ‘omdat ze geen oefenwedstrijden hoeven te spelen’, zo opperde de Maier.²¹¹ Dit laatste komt overigens omdat het EK van 2000 in Nederland en België werd gehouden. De gastheren van een eindtoernooi zijn binnen de sport per definitie gekwalificeerd. Ook

²⁰⁷ *De Telegraaf*, 23-02-2000, 1.

²⁰⁸ *De Telegraaf*, 24-02-2000, 1.

²⁰⁹ *De Volkskrant*, 23-02-2000, 13.

²¹⁰ *De Volkskrant*, 24-02-2000, 13.

²¹¹ *Trouw*, 23-02-2000.

Trouw refereerde overigens aan het feit dat Nederland al 75 jaar niet meer van Duitsland gewonnen had. ‘Met 2-1 boekte het Nederlands voetbalelftal voor het eerst sinds 29 maart 1925 (!) een thuiszege op de aartsrivaal’, kopte Trouw de volgende dag vol instemming over het verloop van de wedstrijd.²¹² Met het oog op het komende EK in Nederland en België werd angstvallig naar deze ‘risicowedstrijd’ gekeken. Maar alles verliep rustig en er vielen nauwelijks incidenten te vermelden.

Het Parool laat in de voorbeschouwing nog maar eens doorschemeren welke belangen er spelen bij ontmoetingen tussen beide landen: ‘het is de persconferentie van Nederland – Duitsland, een vriendschappelijk duel, maar het lijkt alsof de EK-finale voor de deur staat’.²¹³ Het Parool toont hier dat de belangstelling voor deze wedstrijd nog altijd hoog is in vergelijking met andere wedstrijden. In het wedstrijdverslag staat ook Het Parool nog maar eens stil bij het feit dat het de eerste thuisoverwinning van Oranje is op Duitsland sinds 75 jaar.²¹⁴

Gelsenkirchen 2002

Zowel binnen de dagbladen zelf als tussen de supporters onderling was er anno 2002 weinig vijandigheid te bespeuren. De radicalisering van de betrekkingen rondom de voetbalwedstrijden uit de jaren ’80 en ’90 lijkt daarmee volledig in het verleden te liggen. Nederland won de wedstrijd overigens met 1-3.

De Telegraaf is een goed voorbeeld van deze ietwat mildere toon. In een uitgebreide en historische voorbeschouwing van de ‘altijd beladen’ wedstrijd tussen Nederland en Duitsland komen alle speerpunten voorbij: de finale van 1974, het spuugincident en de halve finale van 1988. Referenties aan de oorlog ontbreken in het geheel.²¹⁵ Ook de kop van de volgende dag is enigszins kleurloos, met het neutrale ‘Oranje verslaat Duitsers’.²¹⁶ De overwinning was enigszins geflatteerd, en hoewel ook de toon van De

²¹² *Trouw*, 24-02-2000.

²¹³ *Het Parool*, 23-02-2000, 15.

²¹⁴ *Het Parool*, 24-02-2000, 1.

²¹⁵ *De Telegraaf*, 20-11-2002, 1.

²¹⁶ *De Telegraaf*, 21-11-2002, 1.

Telegraaf enigszins milder lijkt geworden sinds het midden van de jaren negentig noemt men de overwinning nog altijd ‘prestigieus’.²¹⁷

De Volkskrant geeft, wellicht onbewust, een duidelijk beeld van de betere relaties. De krant meldt het respect dat de Duitsers voor deze generatie Nederlandse voetballers heeft, en dat het ondanks de tweede plaats op het WK eerder dat jaar zichzelf nog altijd de mindere acht ten opzichte van dit Nederlands elftal.²¹⁸ Nog even werd er gerefereerd aan de halve finale van 1988, omdat dat de laatste keer was dat Nederland op Duitse bodem gewonnen had, maar vijandigheden zijn afwezig in het artikel.²¹⁹

Trouw dichtte Oranje tevens een favorietenrol toe.²²⁰ Ook haar wedstrijdverslag bleef verstoken van anti-Duitse sentimenten. Trouw noemde de overwinning tegen de Duitsers een goede jaarafsluiting voor bondscoach Advocaat. Extra glans kreeg de overwinning wel. Want het blijft een overwinning tegen Duitsland, uiteraard.²²¹

In de voorbeschouwing van Het Parool gaat het over het ‘rust geven’ van Nederlandse spelers door de Bondscoach. ‘De rivaliteit tussen de voetbalnaties Nederland en Duitsland is groot, maar soms tellen clubbelangen zwaarder dan het prestige van de nationale ploeg’.²²² Een opvallende constatering. Dergelijke opvattingen zouden in de jaren ’50 en ’60 ondenkbaar zijn geweest. Ik heb niet de indruk dat spelers van Nederland toentertijd een minuut van de interland Nederland - Duitsland wilden missen. Het is de eerste expliciete aanduiding van een afzwakkende belangstelling c.q. vijandigheid van Nederlandse voetballers binnen dit onderzoek. Na afloop noemde Het Parool de overwinning geflatteerd, ‘maar wie maalt er om. Vicewereldkampioen Duitsland was op eigen grond verslagen’.²²³ Ik vind de woordkeuze hier ook zeer opvallend. Kennelijk was namelijk een overwinning op Duitsland niet bijzonder genoeg meer, en moest de aanduiding ‘vicewereldkampioen’ gebruikt worden om de overwinning extra glans te geven.

²¹⁷ *De Telegraaf*, 21-11-2002, 19.

²¹⁸ *De Volkskrant*, 20-11-2002

²¹⁹ *De Volkskrant*, 21-11-2002

²²⁰ *Trouw*, 20-11-2002

²²¹ *Trouw*, 21-11-2002

²²² *Het Parool*, 20-11-2002, 11.

²²³ *Het Parool*, 21-11-2002, 15.

Porto 2004

In 2004 speelden Nederland en Duitsland weer tegen elkaar op een Europees Kampioenschap. De landen ontmoetten elkaar deze maal in de pouleronde van het toernooi. In de Portugese havenstad eindigde de wedstrijd in 1-1.

In de voorbeschouwing van De Telegraaf werd de spanning aardig opgebouwd: ‘Jetzt geht’s los!’, stond groot uitgemeten op de voorpagina van de wedstrijddag. ‘De moeder aller wedstrijden’ moest haast wel in Nederlands voordeel beslist worden. In ’88, zo luidde de analogie van de krant, moest toenmalig bondscoach Rinus Michels ook al zoeken naar de juiste opstelling, evenals Advocaat dat voor deze wedstrijd moest doen. In 1988 werd men uiteindelijk kampioen en versloeg men de Duitsers, dus met deze wedstrijd moest het vast goed komen.²²⁴ De nadruk lag vooral op het voetbal van het Nederlands elftal.²²⁵

De afzwakkende anti-Duitse sentimenten bij de Nederlandse spelers en pers (zoals ik eerder al tegenkwam in het onderzoek) was De Volkskrant niet ontgaan. Binnen de Nederlandse spelersgroep had ook dit dagblad een dergelijke neerwaartse trend gesignaleerd. Op de voorpagina van de wedstrijddag schreef De Volkskrant er dan ook een artikel over. Onder de kop ‘Oranjespelers te jong voor Duitsland-haat’, werd voor deze ontwikkeling een verklaring gezocht. Een duel tegen Duitsland was voor deze generatie inmiddels hetzelfde geworden als een duel tegen Engeland of Frankrijk. Negatieve gevoelens worden vooral in de media geuit, zo gaf De Volkskrant enigszins zelfkritisch aan.²²⁶ Voetballen tegen Duitsland, zo had men laten optekenen uit de mond van Ruud van Nistelrooij, is moeilijk los te koppelen van de onderlinge geschiedenis tussen beide landen. Ook gebeurtenissen van 60 jaar geleden spelen hierbij een rol, ‘maar voor ons als spelers geldt dit nu niet meer’. De oorlog, zo lijkt het althans, speelt geen rol meer bij de haatgevoelens voor Duitsers in 2004. De spelers zijn te jong om deze sentimenten te laten meewegen. De Volkskrant voegt

²²⁴ *De Telegraaf*, 15-06-2004, 1.

²²⁵ *De Telegraaf*, 16-06-2004, 1.

²²⁶ *De Volkskrant*, 15-06-2004, 1.

overigens daad bij woord, want in het wedstrijdverslag van de volgende dag was geen negatief woord over Duitsers te vinden.²²⁷

Trouw kende een voorbeschouwing die nog altijd wat meer op de onderlinge tegenstellingen gericht was. Vooral de ‘culturele’ tegenstellingen kwamen aan bod. ‘Het collectief van de Duitsers’, en de Duitsers die ‘vaderlandsliefde en overgave’ gewoonlijk altijd prediken zijn hier goede voorbeelden van.²²⁸ In de nabeschuwing waren referenties aan de oorlog, die hoogstens latent aanwezig waren in de voorbeschouwing, afwezig.²²⁹

‘Eindelijk is het zo ver’, stond er op de voorpagina van Het Parool op de wedstrijddag. Tevens meldde Het Parool over reeds ontstane rellen tussen Nederlandse en Duitse supporters. ‘De Duitsers provoceeden de Oranjefans’, zo vertelde de krant. De Nederlanders hadden volgens de Portugese politie niet gereageerd, en Het Parool liet daar haar goedkeuring voor blijken.²³⁰ Het wedstrijdverslag leverde in deze editie niets bijzonders op.²³¹ Andermaal werd echter uit monde van de Portugese politie opgetekend dat de sfeer ‘in en rondom het stadion’ goed gebleven was.²³²

Rotterdam 2005

14 maanden later speelden beide landen andermaal tegen elkaar. Ditmaal was De Kuip in Rotterdam het strijdtoneel. In dit stadion hadden de vorige keer nog wat ongeregelheden plaatsgevonden, dus de veiligheidsmaatregelen waren andermaal aangescherpt voor deze vriendschappelijke wedstrijd, die in een 2-2 gelijk spel eindigde.

De Telegraaf lijkt de lijn van haar mildere toon voortgezet te hebben. In haar voorbeschouwing stelt De Telegraaf, zonder zich hierbij ongemakkelijk te voelen, dat Nederland en Duitsland ‘gelijkenissen’ aan het vertonen zijn.²³³ Duitsland is steeds

²²⁷ *De Volkskrant*, 16-06-2004, 1.

²²⁸ *Trouw*, 15-06-2004.

²²⁹ *Trouw*, 16-06-2004.

²³⁰ *Het Parool*, 15-06-2004, 1.

²³¹ *Het Parool*, 16-06-2004, 1.

²³² *Het Parool*, 16-06-2004, 27.

²³³ *De Telegraaf*, 17-08-2005, 19.

meer ‘Nederlands voetbal’ gaan spelen waardoor een groot deel van de (voetbal) culturele ergernissen, die vaak de basis kunnen vormen van vijandigheid (zie Het Parool in 1998) zijn komen te vervallen. Het is dan ook vreemd dat De Telegraaf in haar wedstrijdverslag opent met ‘Wéér die Duitsers: 2-2’.²³⁴ Doelpunten op het laatste moment scoren waardoor een nederlaag afgewend is, of zelfs gewonnen wordt, is namelijk ook een typisch Duitse ‘voetbalculturele’ eigenschap.

Zowel De Volkskrant als Het Parool hadden een groot interview met HSV (voetbalclub te Hamburg, Duitsland) speler Rafael van der Vaart, een van de vedetten van deze Nederlandse generatie voetballers. Het Parool heeft het vooral over de taalproblemen van de Nederlander in het land van zijn nieuwe werkgever, maar dat deze tegelijkertijd met de tijd zullen verdwijnen omdat de talen toch veel op elkaar lijken. ‘Naamvallen blijven lastig’, dat wel.²³⁵ Op conditietrainingen weten de Duitsers een glimlach op het gelaat te houden. Slechts twee spelers lopen tijdens de training met een chagrijnig gezicht achteraan: van der Vaart en Khalid Boulahrouz (een andere Nederlandse voetballer).²³⁶ Het is andermaal een bewijs van de steeds verder vorderende normalisering tussen Nederland en Duitsland. De 2-2 was volgens De Volkskrant onverdiend en gestolen door de Duitsers. ‘Oranje dolt zijn grote buur net niet lang genoeg’, zo luidde de voorpagina.²³⁷ Het technische overzicht was volledig in handen van Nederland, ‘zoals dat al decennia lang het geval is’.²³⁸

Het Parool kopte met ‘Oranje kan afstrepen’ op de dag na de wedstrijd.²³⁹ De eerlijkheid gebiedt mij te zeggen dat ik niet weet wat ‘afstrepen’ in deze zou kunnen betekenen.

Trouw had een voorbeschouwing die vooral gericht was op de rellen die de wedstrijden de afgelopen jaren zo gekenmerkt hadden. Deze maal, zo liet het de politie op haar sportpagina’s melden, was alles onder controle. De autoriteiten waren

²³⁴ *De Telegraaf*, 18-08-2005, 1.

²³⁵ *Het Parool*, 17-08-2005, 25.

²³⁶ *De Volkskrant*, 17-08-2005.

²³⁷ *De Volkskrant*, 18-08-2005, 1

²³⁸ *De Volkskrant*, 18-08-2005, 17

²³⁹ *Het Parool*, 18-08-2005, 23.

klaar voor de wedstrijd.²⁴⁰ Ook de nabeschouwing stond in het teken van de gevreesde ongeregeldeheden. ‘Het vervoer van de 1100 meegereisde Duitse supporters is zonder problemen verlopen’, zo berichtte het dagblad.²⁴¹

Hamburg 2011

De terugkeer van Oranje naar Hamburg, waar in 1988 Duitsland in de halve finale werd uitgeschakeld, verliep vanuit Nederlands perspectief dramatisch. Nederland leed er een van zijn grootste nederlagen tegen Duitsland. De Duitsers speelden Nederland ‘van de grasmatt’ en wonnen volledig verdiend met 3-0.

De Telegraaf refereert in haar voorbeschouwing aan de wedstrijd van 2005, die zeer gemoedelijk was verlopen. ‘Gaan de messen erop of wordt het een keurige 2-2? Nederland – Duitsland is een kraker, oefenpotje of niet’.²⁴² Na de 3-0 oorwassing was De Telegraaf kritisch op het Nederlands elftal. ‘Duitsland zet Oranje in hemd’, is wat de voorpagina meldde.²⁴³ Verderop in de krant noemde De Telegraaf het geen kwalijke zaak wanneer men in de voorbereiding op een toernooi (2012, te Oekraïne en Polen) eens met de neus op de feiten is gedrukt. Maar wanneer dat door Duitsers gebeurt ‘is het allemaal veel pijnlijker’.²⁴⁴

De Volkskrant vroeg aan Bert van Marwijk, de toenmalige bondscoach van het Nederlands elftal, wat de wedstrijd Nederland – Duitsland voor hem betekende: ‘ik ben van de generatie ’74. Dat is mij het meeste bijgebleven’, zo antwoordde hij.²⁴⁵ In het wedstrijdverslag was eenzelfde geluid te horen als enkele jaren geleden in De Telegraaf (2005). De Duitsers hadden de Nederlanders overklast en nog wel met het Nederlandse handelsmerk: het uitstekende positiespel.’ Duitsland was op alle fronten beter, zelfs op onderdelen van het spel die normaal goed verzorgd zijn bij Nederland.²⁴⁶ De Duitsers kregen van De Volkskrant de complimenten.

²⁴⁰ *Trouw*, 17-08-2005.

²⁴¹ *Trouw*, 18-08-2005.

²⁴² *De Telegraaf*, 15-11-2011, 3.

²⁴³ *De Telegraaf*, 16-11-2011, 1.

²⁴⁴ *De Telegraaf*, 16-11-2011, 17.

²⁴⁵ *De Volkskrant*, 15-11-2011.

²⁴⁶ *De Volkskrant*, 16-11-2011.

Trouw kwam met een soortgelijke voorbeschouwing als De Volkskrant. Ook hier was het centrale thema het ontbreken van een groot aantal spelers, waardoor de Nederlanders volgens het dagblad eigenlijk geen serieuze kans maakten op de overwinning.²⁴⁷ In het verslag na de nederlaag hield Trouw, net als de overige kranten, geen spaan heel van het Nederlands elftal.

In de voorbeschouwing van Het Parool wordt tevens gerefereerd aan de significantie van Hamburg: Nederland speelde hier een van haar meest legendarische wedstrijden op het EK van 1988, waar het Duitsland in de halve finale versloeg.²⁴⁸ Vijandigheden vielen niet te ontdekken. Het respect voor deze generatie Duitse voetballers springt eerder in het oog: er worden veel complimenten ten aanzien van hun verzorgde voetbal gemaakt. Het Parool strooide na afloop van de vernedering nog wat zout in de Nederlandse wonden door een speler van Duitsland te quoten: ‘ze hadden absoluut geen kans.’²⁴⁹

Charkov 2012

De laatste wedstrijd uit mijn onderzoek vond vier jaar eerder dan het schrijven van deze scriptie plaats op het Europees Kampioenschap in Polen/Oekraïne van 2012. Hoewel Nederland ogenschijnlijk nipt van Duitsland verloor (1-2), toonde de wedstrijd een heel ander beeld: Nederland had andermaal geen kans tegen de Duitsers, die zich zelfs clement toonden door wat ‘gas terug te nemen’ en de wedstrijd professioneel uit te spelen. De nederlaag betekende voor ‘Oranje’ feitelijk uitschakeling, daar het de eerste wedstrijd ook al verassend met 0-1 van Denemarken verloren had.

Voor deze editie zou het overbodig zijn alle kranten afzonderlijk te behandelen, zoals ik hiervoor consequent gedaan heb. Binnen de betreffende dagbladen was heerste er consensus: Duitsland was beter dan Nederland. Een verdere consensus bestond er klaarblijkelijk ook over het verdwijnen van de animositeit over de onderlinge ontmoeting: in geen van de dagbladen viel vijandigheid ook maar enigszins te

²⁴⁷ *Trouw*, 15-11-2011.

²⁴⁸ *Het Parool*, 15-11-2011.

²⁴⁹ *Het Parool*, 16-11-2011.

bespeuren. Zelfs de supporters gingen ‘gebroederlijk met elkaar om’, zo valt bijvoorbeeld in De Volkskrant te lezen.²⁵⁰ Deze opmerking kan als algemene tendens gezien worden voor de beschrijvingen van de andere dagbladen. De spanning liep uiteraard op, en de wedstrijd was nog altijd ‘de moeder aller wedstrijden’, maar de nadruk lag vooral op het belang van de wedstrijd voor de verdere verloop van het toernooi (verlies betekende vrijwel gegarandeerde uitschakeling, wat later ook zou gebeuren).

Samenvatting jaren 2000-2012

Er zijn drie ontwikkelingen gedurende dit ietwat langere decennium die in het oog springen. Ten eerste zijn de referenties aan de oorlog binnen de vier dagbladen compleet verdwenen. Als de oorlog al genoemd werd, dan was dit om aan te geven dat deze bij de Nederlandse spelers geen rol van betekenis meer speelde (2004). Ten tweede zijn de supportersrellen compleet van het toneel verdwenen. Er vonden geen enkele keer ongeregelde plaatsen rondom de wedstrijden. Sterker nog: de laatste editie, uit 2012, toonde zelfs beelden van supporters der beide landen die ‘gebroederlijk’ met elkaar omgingen. Een absoluut unicum. Ten derde werden de kranten dit decennium allemaal meer complimenteus ten opzichte van de Duitsers. Hun voetbal was meer verzorgd geworden en bracht de journalisten er zelfs toe de Manschaft met het Nederlands elftal te vergelijken.

²⁵⁰ De Volkskrant, 13-06-2012.

Conclusie

Het uiteindelijke doel van dit onderzoek was om aan te tonen welke rol de oorlog heeft gespeeld bij de formuleringen van Duitslandbeelden van de desbetreffende Nederlandse dagbladen. Aanvankelijk waren dergelijke sentimenten wel degelijk aanwezig, al werden deze niet expliciet genoemd. De ‘suggestieve’ omgang met de oorlog – een fenomeen dat maatschappijbreed voorkwam -biedt hier een uitstekende verklaring voor. In de jaren zestig vond slechts een enkele voetbalwedstrijd plaats. Rondom deze wedstrijd werden de Duitsers juist bijzonder vriendelijk door de dagbladen omschreven. De conclusie van het Clingendael rapport uit 1993, dat veronderstelde dat de vijandigheden rondom de voetbalwedstrijden tussen Nederland en Duitsland zijn ontstaan in de jaren zestig, kan door dit onderzoek dan ook niet bevestigd worden.

Veel meer lijken de vijandige gevoelens te zijn ontstaan na de verloren finale uit 1974. Dit was tevens de eerste keer dat een van de dagbladen (De Volkskrant) het woord ‘mof’ gebruikte. In tegenstelling tot de jaren vijftig is dit uiteraard een veel explicietere verwijzing naar de Tweede Wereldoorlog. Sinds 1974 werd de toon van de dagbladen zonder meer onvriendelijker. De resterende wedstrijden uit dit decennium, alsmede de ontmoetingen uit het begin van de jaren tachtig, tonen duidelijk aan dat het centrale punt van de anti-Duitse gevoelens werd ingegeven door de verloren WK-finale. Het waren de jaren waarin het thema ‘revanche’ een centrale rol kwam te spelen. De verloren finale, zo zou ik graag willen samenvatten, fungeerde als het ware als een traumatische ervaring voor de Nederlandse dagbladen en voetbalsupporters. Uit onvrede over deze wedstrijd is men de Duitsers veel onvriendelijker gaan benaderen. Het ligt dan voor de hand, uiteraard, om aan de oorlog te refereren. Deze maakt immers deel uit van het reeds opgebouwde gezamenlijke verleden.

De tweede keer dat ik een duidelijke referentie aan de oorlog tegenkwam was eveneens na een wedstrijd die grote indruk heeft gemaakt op het collectieve geheugen van het Nederlandse voetbal: de halve finale uit 1988. Het is zeer veelzeggend dat een dergelijke verwijzing op nieuw na een hele belangrijke wedstrijd kwam (al wonnen de

Nederlanders deze keer). Het jaar 1988 was tevens het jaar dat er vele vechtpartijen ontstonden rondom de voetbalwedstrijden. Deze ontwikkeling duurde voort tot het einde van de jaren negentig. Hoewel er een aantal verslagen in de kranten verschenen die refereerden aan de oorlog (de Hitler groet en Nazi liederen) kunnen deze vijandigheden niet puur en alleen verklaard worden door de oorlog. Immers, de jaren negentig kende over het algemeen een stijging van extreem rechtse tendensen, zoals ik eerder al beschreven heb. De vijandigheid tussen Nederland en Duitsland zou daarom heel goed alleen ‘sportief’ kunnen zijn. Een gezonde rivaliteit, zoals deze ook het geval is bij wedstrijden tussen Nederland en België of Nederland en Frankrijk.

De Clingendael ‘enquête’ uit 1993, die al een aantal keer naar voren is gekomen in deze scriptie, toonde een bijzonder negatief Duitslandbeeld onder de Nederlandse jeugd. Het rapport toont echter ook aan dat van alle respondenten slechts 1% haar oordeel baseerde over zijn/haar ervaringen rondom voetbalwedstrijden der beide landen. 18% van de respondenten baseerde hun antwoord op de oorlog (1ste of 2de wereldoorlog) en 20% op basis van het toegenomen rechts extremisme in Duitsland (een ontwikkeling die ik hierboven beschreven heb).²⁵¹ Het rapport noemt dat opvallend omdat de wedstrijd uit 1988 in de pers omschreven zou zijn als een bevrijding van de trauma’s die in de oorlog en in 1974 waren opgelopen. Een dergelijke beschrijving, van een bevrijding van het oorlogstrauma, heb ik echter niet kunnen vinden. Dat men over het algemeen het trauma uit 1974 als tenietgedaan beschouwde is een meer realistische stelling.

Het laatste decennium vertoonde veel minder harde bewoordingen over de Duitsers dan de jaren er voor. De oorlog leek geen rol meer te spelen bij het spreken over de Duitsers. Rond de wedstrijd van 2004 werd binnen De Volkskrant zelfs verklaard dat de spelers hier gewoonweg te jong voor waren. Het Parool had eerder (1998) al een uitgebreide analyse gegeven van de oorsprong van de vijandigheid tussen beide landen. De oorlog speelde een rol, alsmede het feit dat het een wedstrijd tussen buurlanden betrof en daarom altijd beladen is. Het Parool concludeerde echter dat het

²⁵¹ Lútsen B. Jansen, *Bekend en onbemind. Het beeld van Duitsland en Duitsers onder jongeren van vijftien tot negentien jaar* (Den Haag, 1993), p.22.

verschil in voetbalcultuur de belangrijkste verklaring is voor de animositeit tussen beide landen. Het Duitse, hard werkende, gedisciplineerde collectief contra het Nederlandse, welbespraakte en creatieve individu. Deze tegenstellingen, zoals in het onderzoek gebleken is, verdwenen echter naarmate de Duitsers meer ‘Nederlands’ gingen voetballen. Een ontwikkeling waarmee diverse kranten hen dan ook complimenteerden (De Telegraaf en De Volkskrant). Dit betekent, samenvattend, dat de belangrijkste reden om negatief over de Duitsers te spreken, namelijk de culturele verschillen (volgens de analyse van Het Parool) zijn komen te vervallen. Ik ben het met Het Parool eens wanneer zij de oorlog feitelijk van secundair belang noemde voor de vijandigheid tussen Nederland en Duitsland. De oorlog is namelijk simpelweg niet vaak genoeg benoemd door mijn geselecteerde kranten om werkelijk van doorslaggevend belang te zijn geweest voor de gevoelens van animositeit.

Het verdwijnen van de voetbalculturele verschillen tussen beide landen (Duitsers zijn qua voetbal op Nederland gaan lijken), in combinatie met het feit dat de oorlog steeds verder in het verleden komt te liggen, bieden naar mijn mening uitstekende verklaringen voor het feit dat de Nederlanders in het algemeen een stuk positiever over de Duitsers zijn gaan denken (als voetballand, maar misschien ook als complete natie, zoals Pekelder dat heeft betoogd). Het selectieve gebruik van de oorlog om de Duitsers te beschrijven door de kranten duidt naar mijn mening dan ook meer op een latente aanwezigheid van deze gevoelens. Voetbalwedstrijden, vooral wanneer deze van belang zijn (1974 en 1988) blijken dan simpelweg een uitlaatklep om de gevoelens te verwoorden en nationalisme te kanaliseren. Maar nogmaals, dergelijke gevoelens hebben blijkens mijn onderzoek geen hoofdrol gespeeld.

Literatuurlijst

Secundaire literatuur

- Foot, J. *Winning at all Costs: A scandalous History of Italian soccer*, (New York: Nation Books, 2006-2007).
- Ginkel, R. van. *Rondom de stilte: Herdenkingscultuur in Nederland*, (Amsterdam: uitgeverij Bert Bakker, 2011).
- Heijden, C. van der. *Dat nooit meer: De nasleep van de Tweede Wereldoorlog in Nederland*, (Amsterdam: uitgeverij Contact, 2011).
- Hess, J.C en Wielenga, F. *Duitsland in de Nederlandse pers – altijd een probleem? Drie dagbladen over de Bondsrepubliek 1969-1980*, ('s-Gravenhage: Staatsuitgeverij, 1982).
- Hobsbawm, E.J. *Nations and Nationalism since 1780: Programme, Myth, Reality*, (Cambridge: University Press, 1992).
- Hoeven, R. van der. *Het succes van een kwaliteitskrant: de ontstaansgeschiedenis van NRC Handelsblad*, (Amsterdam: uitgeverij Bert Bakker, 2012).
- Jensen, R. ‘Looking at the extraordinary success of the ‘Clockwork Orange’: examining the brilliance of total football played by the Netherlands’, *Soccer & Society*, Vol.15, No.5 (2014).
- Lútsen, B. Jansen. *Bekend en onbemind. Het beeld van Duitsland en Duitsers onder jongeren van vijftien tot negentien jaar* (Den Haag, 1993).
- Kennedy, J en Romijn, P. ‘Dat nooit meer – Never again’, *BMGN*, Vol. 128, No. 2 (2013)
- Kok, A. 1974: *Wij waren de besten*, (Amsterdam: Thomas Rap, 2004).
- Kok, A. 1988: *Wij hielden van Oranje*, (Amsterdam: Thomas Rap, 2008).
- Molendijk, K. *Opa’s Fiets en de Mythe van ’74: een analyse van het Duitslandbeeld in Nederland en op de Nederlandse sportpagina’s*. (Amsterdam: masterscriptie UvA, 2012)
- Pekelder, J. *Nieuw Nabuurschap. Nederland en Duitsland na de val van de muur*, (Amsterdam: Boom, 2014).

- Schoonenboom, Merlijn. *Waarom we ineens van de Duitsers houden (maar zij daar zelf van schrikken)*, (Amsterdam/Antwerpen: uitgeverij Atlas Contact, 2013).
- Tamir, I. 'The Decline of Nationalism among Football Fans', *Television & New Media*, Vol.15, No.8 (2014).
- Vree, F. van en Laarse, R. van der. *De Dynamiek van de Herinnering*, (Amsterdam: uitgeverij Bert Bakker, 2009).
- Wielenga, F. *Van Vijand tot Bondgenoot. Nederland en Duitsland na 1945*, (Amsterdam: Boom, 1999).

Primaire bronnen

- De Telegraaf
- De Volkskrant
- Het Parool
- Trouw

: Archieven van deze kranten zijn geraadpleegd in de Koninklijke Bibliotheek te Den Haag.

